

Mestský status, súdnictvo a právo meča. Niekoľko poznámok k vývoju šarišských kráľovských miest v 14. storočí

Drahošlav Magdoško

vol. 7, 2018, 1, pp. 40-62

The Status of a Town, Jurisdiction, and the Right of the Sword. Some Notes on the Development of the Fourteenth Century Royal Towns in the County of Šariš (Kingdom of Hungary)

The medieval towns of Bardejov, Prešov, Sabinov and Veľký Šariš, which were situated in the northeast of the former Kingdom of Hungary (Šariš County) and which acquired their fundamental privileges in 1299 and 1320, have been given considerable attention in historiography to date. Nevertheless, a serious diversity of opinions still persists, accompanied by inconsistent terminology for some essential issues, particularly with regards to the extent of jurisdictional rights and the urban status of these settlements in the first century after the granting of their privileges. The aim of this study is, therefore, to arrive at clearer conclusions on the question of when the four towns were endowed with full judicial autonomy (i.e. an upper judiciary) and how to classify them at all in the fourteenth century.

Key words: Middle Ages. Kingdom of Hungary. Slovakia. Urban Privileges. Town Jurisdiction. The Right of the Sword. Bardejov. Prešov. Sabinov. Veľký Šariš.

Úvod a ciele

Súčasnou historiografiou je už všeobecnejšie prijímaný poznatok, že v 14. storočí sa na území Šarišskej stolice, ležiacej na severovýchode Uhorského kráľovstva, vyvíjali štyri (výsadné) mestá patriace panovníkovi: Bardejov, Prešov, Sabinov a Veľký Šariš.¹ Napriek nemalému záujmu historikov o dejiny uvedených sídiel je však postrehnuteľným, že v odborných dielach dosiaľ pretrvávajú istá neustálenosť výkladov, sprevádzaná uplatňovaním nejednotnej terminológie, a to konkrétne pri opise takých základných tém, aké predstavuje rozsah súdnych právomocí richtárov tamajších komunít, či vôbec ich sociálno-právne postavenie v prvom storočí od zväšadenia. Vzhľadom k nejasnostiam v literatúre sa preto nasledujúca štúdia zameria na opätovnú analýzu a interpretáciu niekoľkých dobových písomných prameňov, ktoré inak fakticky všetky spomenula už doterajšia spisba. Cieľom bude dosiahnutie jednak istých nových zistení, jednak o čosi hlbšie zdôvodnených a presvedčivejších záverov k otázkam, kedy spomínané komunity nadobudli plnú súdnu autonómiu (vyššie súdnictvo) a ako vôbec charakterizovať ich sídla pre obdobie 14. storočia (slobodné či kráľovské dediny, mestá, kráľovské mestá alebo slobodné kráľovské mestá, čo všetko v historiografii variuje)? Ako pritom naznačuje už samotný názov štúdie, pôjde tu o prebádanie vybraných parciálnych záležitostí, nie o celistvý pohľad na dejiny príslušných lokalít v uvedenom časovom rámci. Niektoré okolnosti nie sú totiž dosiaľ komplexne preskúmané ani na príklade zmienených šty-

1 Ako je zároveň známe, no pre účely tohto príspevku predsa vhodné na pripomenutie, termín „výsadné mestá“ pre sídla s právne podloženým mestským zriadením, aké sa v našich podmienkach rozvíjali od 13. storočia, zaviedol do slovenskej historiografie Richard Marsina, a to ako ekvivalent pojmom uplatňovaným nemeckou a českou historiografiou (právne či inštitucionalizované mesto). Pozri: MARSINA, Richard. Najstaršia fáza vývoja výsadných miest na Slovensku. In: *Historické štúdie* 46, 2010, s. 261-269. O čosi odlišný postoj zastáva v slovenskej historiografii Ferdinand Uličný, ktorý navrhuje používanie bezprívlastkového pojmu mesto už od raného stredoveku, pričom vyzdvihuje skôr výsadnosť komunity, čiže mešťanov. Pozri: ULIČNÝ, Ferdinand. Pôvod a vývoj miest na Slovensku od 9. do 14. storočia. In: *Historické štúdie* 46, 2010, s. 315-335.

roch šarišských miest, ani na úrovni celého stredovekého Uhorska. Predložený text, chronologicky vymedzený zhruba 14. storočím, predstavuje preto príspevok k riešeniu zvolených tém, ktoré možno ďalej skúmať ešte v širších dobových súvislostiach, ako aj v dlhšom časovom rámci, siahajúcim až do konca stredoveku.

Náčrt privilegiálneho vývoja a historiografia

Historické, jazykovedné a tiež pribúdajúce archeologické výskumy z posledného polstoročia poukazujú na kontinuálne osídlenie území, na ktorých sa vyvinuli skúmané štyri mestá, od raného stredoveku. Dôvodne sa predpokladá, že v prípade Bardejova, Prešova, Sabinova a Veľkého Šariša išlo o lokality, v ktorých sa časom začali konať trhy. Výsady, ktoré viedli k nadobudnutiu ich mestskosti v právnom zmysle, však boli adresované až novším skupinám obyvateľstva, tvorenými najmä usadlíkmi zahraničného, nemeckého pôvodu, ktorých uhorské dobové písomnosti charakterizovali ako hostí (lat. *hospites*). Tí sa usídlili vo Veľkom Šariši, Prešove a Sabinove do polovice 13. storočia, v Bardejove najneskôr do začiatku 14. storočia. Pozoruhodným je, že takto nazývané komunity prvých troch zmienovaných lokalít získali od kráľa Ondreja III. v roku 1299 jediné privilegium (čiže nie tri osobitné listiny), udeľujúce im spoločné výsady. Panovník vtedy poskytol hosťom vo Veľkom Šariši, Prešove a Sabinove práva spišských Sasov, ako aj ďalšie osobitné náležitosti, popri čom im formálne potvrdil taktiež isté ich staršie (nekonkretizované) slobody. Miera následného rozvoja daných troch sídiel bola rozdielna, čo popri iných okolnostiach zaiste súviselo aj s tým, že z hľadiska zahraničného obchodu ležali všetky šarišské mestá na cestách vedúcich fakticky rovnakým smerom, teda medzi Uhorskom a Poľskom. Skorší a počas stredoveku trvale najväčší obchodný význam dosiahli pritom v danom priestore južnejšie ležiace Košice. V priebehu 14. storočia rýchle narástla taktiež dôležitosť Bardejova, nachádzajúceho sa v tesnej blízkosti uhorsko-poľskej hranice. Hospodársky, populačný a stavebný vývin Veľkého Šariša, Sabinova a spočiatku aj Prešova, ležiacich vlastne medzi Košicami a Bardejovom, prebiehal preto pomalšie.

V čase udelenia privilegia z roku 1299 bol spomedzi troch vtedy zvyšadnených sídiel najvýznamnejší (Veľký) Šariš, tvoriaci podhradie rovnomenného komitátneho hradu. Čoskoro ho však svojim hospodárskym rozvojom predbehol Prešov, neskôr taktiež Sabinov, čo je poznateľné podľa zmienok pochádzajúcich od polovice 14. storočia. Uhorskí králi napokon považovali Veľký Šariš za majetok naďalej prináležiaci k Šarišskému hradu, čo sa plne prejavilo v roku 1439, keď Albrecht Habsburský udelil mesto aj s hradným panstvom do (fakticky trvalého) zálohu magnátskemu rodu Peréniovcov. V polovici 16. storočia mal Veľký Šariš nanajvyš do 1000 obyvateľov. Naproti tomu Prešov, stojaci na križovatke ciest, si na prelome 14. a 15. storočia vystaval hradby, všestranne sa pozdvihol a zaradil k čelným uhorským mestám patriacim kráľovi. Koncom stredoveku mal vyše 3000 obyvateľov. Takisto najmenšiemu Sabinovu sa v neskorom stredoveku podarilo udržať v kráľovskom vlastníctve. Kvôli začatiu výstavby tamojších hradieb, a v konečnom dôsledku aj pre jeho ďalší progresívnejší vývoj, mu však v roku 1405 kráľ Žigmund Luxemburský udelil výsady iného vyspelejšieho mesta, konkrétne Košíc. Na konci stredoveku obývalo Sabinov azda okolo 1000 osôb.²

2 Počet obyvateľstva podľa: HUDÁČEK, Pavol – ULIČNÝ mL., Ferdinand. Veľký Šariš. In: ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján a kol. *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Prodama pre Historický ústav SAV, 2010, s. 556. DOMENOVÁ, Marcela. Prešov. In: ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján a kol. *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Prodama pre Historický ústav SAV, 2010, s. 338. HUDÁČEK, Pavol. Sabinov. In: ŠTEFÁNIK,

Štvrtým šarišským mestom, skúmaným v tejto štúdii, je už spomínaný Bardejov. Výsady získal ako posledný, a to odlišným spôsobom nielen od Veľkého Šariša, Prešova a Sabinova, ale aj od väčšiny ostatných uhorských miest. V roku 1320 totiž kráľ Karol I. písomne určil práva a povinnosti tamojších usadlíkov (hostí), ktorých lokátor Vavrinc mal ostať dedičným richtárom. Práve zreteľným uplatnením podmienok zákupného (nemeckého) práva a ustanovením dedičného richtárstva sa výsadná listina Bardejova najzásadnejším spôsobom odlišovala od zvyčajného znenia základných privilegií utvárajúcich sa uhorských mestských komunít, ktoré nadobúdali právo slobodného (každoročného) zvolenia svojich richtárov. Bardejov sa však následne predsa rýchle vyvíjal v úspešné obchodno-remeselnícke mesto. Už v 50. rokoch 14. storočia získal právo na jarmok, ktorého výnosy mu mali napomôcť pri výstavbe hradieb, aké si onedlho aj skutočne dobudoval. Takýto progres, sprevádzaný zrejme ďalšími okolnosťami,³ napomohol tomu, že kráľ Ľudovít I. odkúpil tamojšie dedičné richtárstvo s príslušnými majetkami, ktoré daroval spoločenstvu bardejovských mešťanov. Príslušným privilegiom z roku 1376 panovník zároveň udelil Bardejovu výsady Košíc a Budína, pričom v listine sa zdôraznilo, že bardejovskí mešťania mali odvtedy právo na voľbu richtára. V Bardejove žilo koncom stredoveku vyše 3000 obyvateľov.⁴

Pozornosť medievistov sa za posledné jeden a pol storočie historických výskumov len pomaly upriamovala na (vyššie stručne načrtnutý) privilegialný vývoj štyroch šarišských miest. Autori prvých uhorských syntéz z 19. storočia, venovaných stredovekým urbánnym dejinám, poznali iba mladšie pramene, na základe ktorých kládli tunajší mestský výsadný vývin do obdobia od poslednej tretiny 14. storočia, prípadne úplne opomenuli región Šariša vo svojich prácach.⁵ Výnimku predstavuje popularizujúci historicko-geografický prehľad o Bardejove z pera poľského kňaza Eugena Janota, ktorý preň neváhal používať termín mesto od roku 1320.⁶ V prvej tretine 20. storočia sa už za doklad o základných výsadách Prešova považovala listina z roku 1324.⁷ Gusztáv Wenzel poukázal vtedy na fakt, že zvýsadnené komunity obývajúce Veľký Šariš, Prešov a Sabinov boli vyňaté spod právomoci šarišských županov a kastelánov. Zároveň skonštatoval, že súdnu právomoc prešovského a sabinovského richtára presnejšie vymedzila až listina z roku 1370. Podľa jej znenia mohli byť totiž Prešovčania a Sabinovčania zatýkaní a súdení v ťažkých trestných prípadoch aj inými sudcami než vlastnými richtármi.⁸ Neskôr Gusztáv Wenzel upresnil, že listina z roku

Martin – LUKAČKA, Ján a kol. *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Prodama pre Historický ústav SAV, 2010, s. 410.

3 Jeden nedatovaný prameň z mestského archívu Bardejova spomína sťažnosť bardejovských mešťanov na svojvoľné a násilné konanie dedičných richtárov. Pozri: PETROVIČOVÁ, Mária. Mestská správa Bardejova v prameňoch zo 14. storočia. In: *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, 2011, č. 1, s. 34.

4 Konkrétnejšie údaje o veľkosti populácie: HUDÁČEK, Pavol. Bardejov. In: ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján a kol. *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Prodama pre Historický ústav SAV, 2010, s. 85-86.

5 WENZEL, Gusztáv. *Magyarország városai és városjogai a múltban és jelenben*. Budapest : A Magyar Tud. Akadémia Könyvtadó-hivatala, 1877, s. 45-46. HÓMAN, Bálint. *A magyar városok az Árpádok korában*. Budapest : Franklin-Tarsulat, 1908, 128 s.

6 JANOTA, Eugeniusz. *Bardyjów : Historyczno-topograficzny opis miasta i okolicy*. Kraków : W drukarni c. k. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1862, s. 4 a nasl.

7 CSÁNKI, Dezső. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. kötet*. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1890. In: *Arcanum DVD Könyvtár IV. – családtörténet, heraldika, honismeret*. Budapest, 2003.

8 IVÁNYI, Béla. *Vázlatok Eperjes szabad királyi város középkori jogéletéből*. Budapest : Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T. Nyomása, 1909, s. 4-5, 9.

1324 predstavovala iba jednu z konfirmácií o štvrtstoročie staršieho privilégia Ondreja III.⁹ Odvtedy sa považuje práve text listiny z roku 1299 za základné privilégium Veľkého Šariša, Prešova a Sabinova.¹⁰

Do polovice 20. storočia sa v historiografii vyprofilovali sčasti zhodné i sčasti odlišné výklady okolností vývoja skúmaných šarišských miest, ktoré za menších obmien pretrvávajú do súčasnosti. Obsiahli ich tiež prvé vedecké monografie zo 60. až 70. rokov 20. storočia (Sabinov, Prešov, Bardejov) i prelomu 20. a 21. storočia (Veľký Šariš, Sabinov), ako aj ďalšie štúdie a kapitoly v odborných prehľadových dielach. Doterajší historici sa zhodli predovšetkým v otázke miery súdnej autonómie Veľkého Šariša, Prešova a Sabinova po roku 1299. Tá mala byť spočiatku obmedzená na prípady nižšieho súdnictva, čiže nezahŕňala ťažké trestné činy, aké spadali do kategórie vyššieho súdnictva (teda do právomoci miestneho župana či iného kráľom povereného sudcu).¹¹ Rozdielnosti však možno postrehnúť v dielach historikov pri ich následnej interpretácii dôsledkov výsad z roku 1299. Časť minulých i súčasných autorov predstavila totiž vývoj Prešova a Sabinova ako príklad len postupného nadobúdania súdnej samosprávy, resp. mestskej plnoprávnosti. Tú mali obe mestá dosiahnuť až ďalšími privilégiami, napríklad Prešov získaním budínskych výsad v roku 1374 a Sabinov nadobudnutím košických výsad v roku 1405, čím sa dané sídla (už bez Veľkého Šariša) definitívne stali kráľovskými mestami či slobodnými kráľovskými mestami.¹² Podľa nedávno vyslovenej mienky Attilu Zsoldosa mal skoršiemu poskytnutiu plnoprávných mestských výsad (vyššieho súdnictva) šarišským sídlam brániť honorárny systém (*pro honore*) odmeňovania magnátov, ktorý uplatňovali anjouovskí kráľi, predovšetkým teda Karol I., v prvej polovici 14. storočia.¹³ Naproti tomu iní historici prisúdili najväčší význam pre mestský vývoj Veľkého Šariša, Prešova a Sabinova hneď základnému privilégiu, pričom mladšie výsadné listiny vnímali v zmysle rozširovania práv príslušných miest. Títo historici zá-

9 IVÁNYI, Béla. *Eperjes szabad királyi város levéltára 1245–1526*. Szeged: Szeged városi nyomda és könyvkiadó, 1931, s. 11–15.

10 Následne napr.: FÜGEDI, Erik. Középkori magyar városprivilégiumok. In: *Tanulmányok Budapest múltjából*, 1961, č. 14, s. 81.

11 K zmienkam v privilégiách o prípadoch spadajúcich do nižšieho a vyššieho súdnictva pozri napr.: SZENDE, Katalin. Power and Identity: Royal Privileges to the Towns of Medieval Hungary in the Thirteenth Century. In: IRSIGLER, Franz (Ed.). *Beiträge zur Landes- und Kulturgeschichte 9. Urban liberties and citizenship from the Middle Ages up to now*. Trier: Porta Alba Verlag, 2015, s. 46–48. LYSÁ, Žofia. *Bratislava na ceste k privilégiu 1291: Štúdie k dejinám Bratislavy v 13. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2014, s. 170–172.

12 Počiatky takéhoto výkladu: WENZEL, G. *Magyarország városai és városjogai...*, s. 45–46. Následne: HALAGA, R. Ondrej. Dejiny feudalizmu. In: SEDLÁK, Imrich (Ed.). *Sabinov a okolie*. Sabinov: Miestny národný výbor v Sabinove, 1962, s. 34, 38 a 41. MARSINA, Richard. Vývoj správy miest v stredoveku. In: MARSINA, Richard (Ed.). *Vývoj správy miest na Slovensku*. Martin: Osveta, 1984, s. 41–42. HALAGA, R. Ondrej. Hrad a mesto v stredoveku. In: Kolektív autorov. *Veľký Šariš – mesto a hrad*. Veľký Šariš: Vydavateľstvo Pavel Sárossy, 1999, s. 52. BODNÁROVÁ, Miloslava. Sabinov v stredoveku (do r. 1640). In: KÓNIA, Peter a kol. *Dejiny Sabinova*. Sabinov: Mestský úrad Sabinov, 2000, s. 70–71, 87. DOMENOVÁ, M. *Prešov...*, s. 333–334. HUDÁČEK, P. *Sabinov...*, s. 405–407. HUDÁČEK, P. – ULIČNÝ ml., F. *Veľký Šariš...*, s. 553 a nasl.

13 ZSOLDOS, Attila. Karol I. a mestá. In: *Historický časopis*, 2015, roč. 63, č. 2, s. 202. V tejto i ďalších svojich prácach Attila Zsoldos zároveň uplatnil právne členenie výsad v dobovom Uhorsku na dve skupiny, a to na hostovské a mestské. Zásadná odlišnosť medzi nimi mala vyplývať z rozdielnej miery súdnej autonómie poskytnutej miestnym komunitám (nižšie alebo vyššie súdnictvo). Podobne už: FÜGEDI, E. *Középkori magyar városprivilégiumok...*, s. 26. V slovenskej historiografii sa uvedené delenie výsad dosiaľ neaplikovalo, keďže v dielach slovenských medievalistov, skúmajúcich urbánne dejiny, sa od 13. storočia považujú za mestá či mestečká aj viaceré rozvinuté zväzadnené sídla s nižším súdnictvom. Možno tiež podotknúť, že Erik Fügedi nezahŕnul do svojej vyššie spomínanej štúdie viaceré výsadné listiny z prvej tretiny 13. storočia, z ktorých niektoré obsiahli aj vyššie súdnictvo, no známe sú len z mladších odpisov. Porovnaj: SZENDE, K. *Power and Identity...*, s. 63. MARSINA, R. *Najstaršia fáza vývoja výsadných miest...*, s. 265–266.

roveň poukázali na okolnosť, dosiaľ inak často nepovšimánú, že listina kráľa Ľudovíta I. z roku 1374 poskytla prešovským mešťanom výslovne len časť hospodárskych výsad Budína, určených pre obchodovanie s textiliami a inými remeselníckymi výrobkami, čiže nie celé budínske výsady, resp. právo.¹⁴ Nezodpovedanou v danom výklade ale zostala otázka, kedy zmienené mestá nadobudli aj vyššie súdnictvo.

V prípade Bardejova sa historici zhodujú v tom, že už výsadná (lokačná) listina z roku 1320 garantovala tamojšiemu richtárovi vyššiu súdnu právomoc. Vtedajšiu existenciu dedičného richtárstva však väčšina medievalistov zároveň interpretovala ako podstatný nedostatok jeho mestského statusu, v dôsledku čoho sa Bardejov stal skutočne plnoprávnym mestom, a to slobodným kráľovským mestom, až nadobudnutím voľby richtára v roku 1376,¹⁵ kedy mu panovník udelil taktiež košické a budínske výsady.¹⁶ Na strane druhej zvyšná (menšia) časť historikov síce nepoprela postupný proces nadobúdania istých výsad Bardejovom, no zmenu, k akej došlo v roku 1376, predsa necharakterizovala výhradne v právnych intenciách, ale najmä v tom zmysle, že jej výsledkom sa stala slobodná voľba richtára. Už predtým mal byť Bardejov mestom a jeho obyvatelia mešťanmi.¹⁷

14 CSÁNKI, D. *Magyarország történelmi földrajza ... (Arcanum DVD Könyvtár IV. – családtörténet, heraldika, honismeret)*. IVÁNYI, B. *Vázlatok Eperjes szabad királyi város...*, s. 4-5 a 9. LEHOTSKÁ, Darina. *Vývoj mestského práva na Slovensku*. In: *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Historica*, 1959, roč. 10, s. 73-74, 90, 97 a 99. ULIČNÝ, Ferdinand. *Prešov v období feudalizmu*. In: SEDLÁK, Imrich (Ed.). *Dejiny Prešova I*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1965, s. 66, 81-82. ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, s. 252, 277-278, 350. Taktiež Július Bartl považoval Veľký Šariš za kráľovské mesto, ktoré sa v 15. storočí stalo zemepanským mestom. BARTL, Július. *Vznik a vývoj zemepanských miest a mestečiek*. In: *Historické štúdie*, 2010, roč. 46, s. 150.

15 Možno tu inak upozorniť, že menšia časť literatúry uvádza ako termín udelenia predmetného privilégia rok 1370. Takto ho totiž dotoval Juraj Fejér vo svojej edícii. Už skoršia edícia v podaní Karola Wagnera však zaevidovala dané privilégium Bardejova pod rokom 1376. Práve takéto datovanie obsahuje samotná listina, zachovaná v hodnovernom odpise z roku 1387. Porovnaj: FEJÉR, György. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomus IX. Volumen IV. (ďalej ako CDH) Budae 1834, s. 230-231, č. CXXXI. WAGNER, Carolus. *Diplomatarium comitatus Sarosiensis. Posenii et Cassoviae: Svmtibus Joannis Michaelis Landerer, 1780, s. 99-100, č. II. HUDÁČEK, P. Bardejov...*, s. 81. Fotokópia: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatiikai Fényképgyűjtemény (ďalej MNL OL DF) 212 705. V oboch uvedených edíciách omylom vypadla jedna (rovnaká) veta o ustanovení novej kráľovskej dane od bardejovskej mestskej obce. Ich prepisy sú teda neúplné.*

16 IVÁNYI, Béla. *Bártfa szabad királyi város levéltára 1319 – 1526*. Budapest 1910, s. I. JANKOVIČ, Vendelín. *Začiatková etapa vrcholného feudalizmu*. In: KOKULA, Andrej (Ed.). *Dejiny Bardejova*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, s. 40-41. JANKOVIČ, Vendelín. *V období vrcholného feudalizmu*. In: KOKULA, Andrej (Ed.). *Dejiny Bardejova*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, s. 47-48. BEŇKO, Ján. *Osídlenie severného Slovenska*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1985, s. 217-218. HUDÁČEK, P. *Bardejov...*, s. 80 a nasl. KUBINYI, András. *Városfejlődés a középkori Magyarországon*. In: GYÖNGYÖSSY, Márton (Ed.). *Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet. Jegyzet és forrásgyűjtemény*. Bölcsész Konzorcium 2006, s. 158. SROKA, A. Stanislav. *Bardejov v XV. storočí. Štúdie z dejín mesta*. Bratislava: Goralinga, 2011, s. 106-107. ZSOLDOS, A. *Karol I. a mestá...*, s. 202.

17 RATKOŠ, Peter. *Inštitúcia dedičného richtárstva a emancipácia mešťanstva (K 600. výročiu žilinského privilégia „pro Slavis“)*. In: *Slovenská archivistika*, 1981, roč. 16, č. 2, s. 20-21. ULIČNÝ, F. *Dejiny osídlenia Šariša...*, s. 24-25. FEDORČÁKOVÁ, Mária. *Bardejov za vlády Anjouovcov*. In: ULIČNÝ, Ferdinand – MAGDOŠKO, Drahošlav (Eds.). *Bitka pri Rozhanovciach v kontexte slovenských a uhorských dejín*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2012, s. 216. PETROVIČOVÁ, Mária. *Mestská správa Bardejova v prameňoch zo 14. storočia*. In: *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, 2011, č. 1, s. 35-36. *Vhodným je tiež spomenutie postrehu Vladimíra Rábika, podľa ktorého sa bardejovské privilégium z roku 1320 odlišuje od lokačných listín pre niektoré dediny na severovýchode dnešného Slovenska postupnosťou spísaných výsad. Dispozícia bardejovského privilégia začína totiž vymenovaním práv i povinností usadlíkov, čiže miestnej komunity, až po ktorých boli zaznamenané súdne a hospodárske práva dedičného richtára. RÁBIK, Vladimír. *Nemecké osídlenie**

Vzhľadom k rôznym pohľadom historikov na skúmané štyri šarišské mestá bude teda najvhodnejším, aby sa v ďalších riadkoch venovala detailnejšia pozornosť predovšetkým samotným dobovým prameňom.

Súdne výsady podľa základných privilégii

Ako bolo spomenuté, hostia vo Veľkom Šariši, Prešove a Sabinove získali výsadnú listinu od kráľa Ondreja III. v roku 1299. Podľa znenia jej krátkej narácie mali vtedy spísané práva podporiť rast tamojšej populácie.¹⁸ Prvý článok dispozície predstavovalo poskytnutie takých istých výsad, aké predtým nadobudli nemeckí usadlíci (hostia) na Spiši.¹⁹ Z preskúmania listiny spišských Sasov z roku 1271 možno usúdiť, že spomedzi ich zaznamenaných výsad boli v podmienkach Veľkého Šariša, Prešova a Sabinova uplatniteľné tieto: slobodná voľba farárov a tzv. slobodný desiatok; nepredvolávanie členov komunity pred iné súdne fóra než pred ich vlastného (nimi zvoleného) sudcu, čiže richtára súdiaceho v príslušnej lokalite; umožnenie kráľovskej komore vymeniť každoročne mince na danom území; plné právo na rybolov, poľovanie, výrub lesov pre získanie roľ, ako aj slobodné baníčenie. Čo sa týka súdnictva, spišskí Sasi podliehali v ťažších trestných záležitostiach spoločnému súdu ich vlastného predstaviteľa a spišského župana. Zásadným faktom však je, že veľkošarišské, prešovské a sabinovské výsady z roku 1299 boli rozšírené oproti tým spišským akurát o úplnú exempciu spod právomoci príslušných (teda šarišských) županov a kastelánov. Všetky tri šarišské komunity nemali tiež odvádzať kráľovi ani šarišským županom či kastelánom žiadne také dane, poplatky alebo naturálie, aké sa bežne vyberali na ostatných, teda nezvýsadnených miestach v krajine.²⁰ Panovník si ďalej vyhradil právo na pohostenie počas svojej osobnej návštevy, čo zase nesmeli vyžadovať baróni ani iní akokoľvek poprední šľachtici kráľovstva.²¹ Na rozdiel od spišských pomerov nemali mať zvýsadnené šarišské komunity ani žiadnu vojenskú povinnosť voči kráľovi.²²

Po týchto článkoch panovník potvrdil hostom vo Veľkom Šariši, Prešove a Sabinove isté ich dovtedajšie práva, bližšie však nekonkretizované, ktoré užívali od čias vlády Bela IV. a Štefana V.²³ Na základe postupnosti dosiaľ vymenovaných článkov by sa preto dalo usúdiť, že vyššie spomínané náležitosti (prevzatie výsad spišských Sasov, vyňatie spod jurisdikcie župana, ako aj z platby všeobecných daní i dávok) sa mali v živote obyvateľstva šarišských lokalít etablovať ako nové normy, garantované privilégium z roku 1299. Najpravdepodobnejším teda je, že pred týmto termínom

na území východného Slovenska v stredoveku (Šarišská župa a slovenské časti žúp Abovskej, Zemplínskej a Užskej). Bratislava : SNM – Múzeum kultúry Karpatských Nemcov, 2006, s. 131.

18 JUCK, Lubomír. *Výsady miest a mestečiek na Slovensku (1238 – 1350) I* (ďalej VMMSL). Bratislava : Veda, 1984, s. 82, č. 90: „...hospitibus nostris de Sarus, Eperies et Scybinio, ut numerus ipsorum augeatur...“

19 VMMSL, s. 82, č. 90: „...libertatem, qua universi hospites nostri in districtu Scepiensi existentes gaudent et fruuntur...“ Edícia výsadnej listiny spišských Sasov: VMMSL, s. 55-56, č. 44.

20 VMMSL, s. 82, č. 90: „...ita videlicet, ut dicti hospites nostri nobis aut comitibus seu castellanis nostris de Sarus... nullam collectam, seu exactionem aliquam denariorum vel victualium aut cuiusvis generis collectarum in regno nostro emergencium, seu nomine petitionis sive decimarum... dare et persolvere teneantur et a iurisdiccione eorundem comitum seu castellanorum nostrorum de Sarus... penitus sint exempti.“

21 VMMSL, s. 82, č. 90: „...nullus potentum baronum aut nobilium regni nostri descensum possit facere violentum...“

22 VMMSL, s. 82, č. 90: „...ad exercitum nostrum generalem seu particularem... non cogantur.“

23 VMMSL, s. 82, č. 90: „In ceteris autem libertatibus ipsorum... fruuntur, sicut hactenus sunt gavis...“

podliehali tamojšie skupiny hostí v istých ohľadoch súdnej, daňovej, prípadnej ďalšej právomoci šarišského župana.

Na konci dispozičnej časti privilégia Ondrej III. určil finančnú daň, ktorú mali tri zvýsadnené šarišské komunity platiť panovníkovi každoročne v troch termínoch, no nie jednotlivo, ale súhrnne, akoby boli jedným spoločenstvom.²⁴ Ako je v historiografii známe, takáto ich spoločná platba pretrvávala aspoň jedno storočie, no z konca stredoveku pochádzajú už správy o dani vyberanej zvlášť od každého z uvedených miest.

Možno teda zhrnúť, že v roku 1299 nadobudli uvedené šarišské komunity nielen výsady spišských Sasov, ale aj ďalšie práva i špecifické povinnosti, keď na rozdiel od spišských pomerov boli taktiež plne vyňaté spod právomoci miestnych (šarišských) županov a kastelánov. Keďže vymenované podstatné odlišnosti od spišských výsad doterajšia historiografia nezdôrazňovala, boli v nej buď prehliadané, alebo sa plne nedoceňoval význam exempcie spod právomoci (šarišského) župana. Akiste práve v dôsledku takejto okolnosti viacerí historici vyslovili mienku, že príslušné šarišské sídla dospeli k širšej autonómii len časom, keď až prostredníctvom istých mladších privilégii mali byť povýšené na skutočné mestá. Exempcia spod právomoci župana však znamenala udelenie vyššieho súdnictva, akým teda príslušné tri komunity disponovali už od roku 1299. Ondrej III. vo svojej listine neurčil ani žiadneho iného sudcu, ktorý by mal namiesto župana súdiť ťažšie trestné činy či iné závažné prípady výsadných komunít Veľkého Šariša, Prešova a Sabinova.

Uvedený rozsah súdnych právomocí potvrdzuje niekoľko mladších zmienok. Jednu z nich poskytuje listina z roku 1352, vydaná Štefanom z Anjou, mladším bratom uhorského kráľa Ľudovíta I., ktorý nakrátko držal dočasný titul vojvodu Spiša i Šariša, pričom disponoval tiež vlastným dvorom. Jeho taverník a dverník Mikuláš sa svojvoľne snažil presadiť súdneho zástupcu do miest Prešov a Sabinov, aby tam súdil kriminálne delikty mešťanov. Tí sa sťažovali na takéto počínanie pred vojvodom, ktorý im dal za pravdu a zakázal svojmu hodnostárovi porušovať výsady príslušných mešťanov, ako aj vôbec akokoľvek ich obťažovať.²⁵ Zo znenia mandátu presvedčivo vyplýva, že súdenie ťažších trestných prípadov (čiže vyššie súdnictvo) obyvateľov Prešova a Sabinova prináležalo výhradne tamojším mestským richtárom. Podľa ďalšieho prameňa, a to lokačnej listiny istej šarišskej dediny v chotári Čeloviec z roku 1355, ku ktorej založeniu inak napokon nedošlo, mali zase tamojší usadlíci disponovať po príklade spišských Sasov právom na voľbu farára i na slobodný desiatok, pričom ich šoltýs, čiže dedičný richtár, mohol súdiť všetky spory, ako tomu zase bolo podľa výsad mešťanov Prešova.²⁶ Z uvedeného vyplýva, že súdne výsady Prešova jednak neboli rovnaké ako tie u Spoločenstva spišských Sasov, keďže v opačnom prípade by nenastal dôvod na spomenutie tohto mesta, jednak zahŕňali vyššie súdnictvo. Takejto interpretácii zdanlivo protirečia iba dve vyššie spomínané listiny z roku 1370, podľa ktorých mohli byť prešovskí a sabi-

24 VMMSI, s. 82, č. 90: „...omni anno a communitate seu universitate eorum...“

25 CDH IX/2, s. 166, č. LXX: „...querere declararunt, quod in praeiudicium prerogative ipsorum libertatis... inter ipsos vestrum vice-iudicem ad adiudicationes causarum criminalium per ipsos acceptare voluissetis (...) mandamus, quatenus... contra libertatem civitatum... tam scilicet in excipiendis iudiciis, quam aliis quibuslibet... ipsos nullatenus presumatis molestare.“

26 WAGNER, C. *Diplomatarium comitatus Sarosiensis...*, s. 570, č. VI: „...universas causas majores et minores idem scultetus noster indifferenter secundum praedictam libertatem civium de Epperes iudicabit...“ RÁBIK, Vladimír. Villam locare et congregare. Lokačné listiny sídlisk na východnom Slovensku v stredoveku. In: DOMENOVÁ, Marcela – MAGDOŠKO, Drahošlav (Eds.). *Poznávanie dejín Slovenska. Pramene, metódy a poznatky*. Košice; Prešov: Universum, 2015, s. 111-112.

novskí mešťania súdení v ťažkých trestných prípadoch aj inými sudcami než vlastnými richtármi. Ako však bude podrobnejšie analyzované v ďalšej stati o tzv. práve meča, príslušné listiny neriešili súdne právomoci richtárov v chotároch vlastných miest, ale týkali sa prípadov, k akým dochádzalo v rôznych iných častiach krajiny.

Historik Vladimír Rábik poukázal na okolnosť, že v 13. storočí sa hostia pravdepodobne usídlili vo viacerých lokalitách správne podliehajúcich Šarišskému hradu. V roku 1399 totiž vypovedali zástupcovia mešťanov z Veľkého Šariša i hostovských obcí z Malého Šariša, Župčian a Medzian pred panovníkom, že disponujú rovnakými mýtnymi výsadami, ktoré im spoločne kedysi udelil kráľ Štefan V. Žigmund Luxemburský potvrdil takéto ich právo.²⁷ Menované dediny pritom tvorili súčasť Šarišského hradného panstva (už aj teda s Veľkým Šarišom). Pokiaľ sa príslušná tradícia zakladala na skutočnosti, tak by potvrdzovala vyššie spomínaný predpoklad, prijímaný inak viacerými už zmienenými historikmi, že privilégium z roku 1299 poskytovalo ďalšie, teda nové a výhodnejšie samosprávne, hospodárske i daňové práva, aké boli adresované len tým trom miestnym komunitám, ktoré obývali lokality s mestským potenciálom.

Hostia v štvrtom skúmanom sídle, Bardejove, nadobudli základné výsady privilégium kráľa Karola I. z roku 1320, ktoré mali, podobne ako v prípade Veľkého Šariša, Prešova a Sabinova, podporiť vzrast ich populácie. V prvých bodoch panovník oslobodil tu usadené, ako aj prichádzajúce osoby od platby dane na desať rokov, po uplynutí ktorých mali odovzdávať od každého domu presne vyčíslenú čiastku v troch termínoch počas roka. Jedna polovica cirkevných desiatkov prináležala miestnemu farárovi, tá druhá kráľovi. Lokátor novšieho osídlenia Bardejova, ktorý zároveň ostal dedičným richtárom, mal súdiť všetky spory miestnych obyvateľov, a to aj trestné, akými by boli krádeže, podpaľačstvo, vraždy, či akékoľvek iné prečiny, čo je právomoc, ktorá mala prináležať taktiež jeho potomkom.²⁸ Bardejovčania ako celok boli zase oslobodení od platenia mýta, ktoré sa vyberalo práve v Bardejove. Okrem toho panovník výslovne vymedzil hranice chotára, ktorý mohli využívať. V závere dispozície kráľ priznal bardejovskému richtárovi a jeho potomkom niektoré majetkové práva, medzi ktoré patrilo výhradné oprávnenie na výstavbu mlynov v meste a večné oslobodenie od platby dane za nehnuteľné vlastníctvo, rozsahom prináležiace k dvom bežným domovým parcelám. Z hľadiska skúmania súdnej sféry je teda dostatočne zrejmé, že podľa výsad z roku 1320 mal Bardejov síce dedičného richtára, čiže nie voleného, ktorý však disponoval vyšším súdnictvom.

Z uvedeného vyplýva, že súdnu autonómiu, zahŕňajúcu vyššie súdnictvo, poskytl Veľkému Šarišu, Prešovu, Sabinovu a Bardejovu už základné privilégia z rokov 1299 a 1320.

Sociálno-právna kategória sídiel

Známa uhorská právna zbierka z roku 1517, zvaná Tripartitum, charakterizovala mesto (*civitas*) ako výsadné spoločenstvo mešťanov, obývajúc hradbami obohnané

27 RÁBIK, V. *Nemecké osídlenie na území východného Slovenska...*, s. 57-59. IVÁNYI, B. *Eperjes szabad királyi város levéltára...*, č. 129, s. 53: „...iudicum et iuratorium civium, hospitem et tocius communitatis tum civitatis nostre Sarus, tum etiam villarum nostrarum videlicet Kisch Saros, Sebefalwa ac Medgepatag...”

28 VMMSI, s. 94, č. 107: „...omnes causas et earum articulos, tam furti quam incendii, homicidii et omnium aliorum... iudicabit... Ipso autem defuncto heredes eiusdem omnes causas inter hospites predictos emergentes iudicabunt...”

sídliisko, tvorené domami a ulicami, v ktorom sa vôbec koncentrovalo množstvo ľudí.²⁹ Hradby malo v tom období síce taktiež niekoľko uhorských miest patriacich magnátom a prelátom, no z ďalších článkov zbierky je zrejmé, že pod spomínanou definíciou sa v skutočnosti mienili iba popredné mestá panovníka, nazývané slobodnými kráľovskými mestami, akých sa v celej krajine nachádzalo len okolo tridsať. Prehľadli sa tu teda stovky ďalších v rôznej miere rozvinutých uhorských mestských sídiel, ktoré boli písomnosťami z konca stredoveku už stabilnejšie označované pojmom *oppidum*, prekladanom v slovenskej historiografii v zmysle mesto (z hľadiska dobového práva druhej kategórie) alebo mestečko. Takýto jednostranný a vo svojej podstate predovšetkým právny pohľad na fenomén mesta vyplynul z mienky politickej elity krajiny, čiže šľachty, ku ktorej patril tiež autor predmetnej zbierky, Štefan Werbőczy. V daných podmienkach boli totiž za príslušníkov mestského stavu považovaní iba mešťania slobodných kráľovských miest.

Súčasná historiografia zohľadňuje pri skúmaní urbánnych dejín už aj iné faktory, medzi ktoré patrí napríklad dobová terminológia (rôznych vydavateľov písomností), hospodárske činitele, stavebná rozvinutosť a vôbec centrálne funkcie sídiel.³⁰ Je totiž zrejmé, že stavovský postoj Štefana Werbőczyho komplexne neodzrkadľoval podstatne pestrejšiu dobovú realitu. O to viac ho nemožno uplatňovať pre predchádzajúce obdobie 13. až 15. storočia, kedy sa v uhorských podmienkach len postupne prehľbovala diferenciácia miest. Tú sprevádzal na jednej strane pokles ich držby v rukách kráľa, na strane druhej zase vzrast ich počtu vo vlastníctve iných zemepánov. Až počas 15. storočia sa v uhorských písomnostiach dôkladnejšie ustálilo a rozlíšilo používanie termínov *civitas* a *oppidum* v závislosti od veľkosti (rozvinutosti) príslušného sídla i existencie hradieb, popri čom sa úplne vytratil jeden ďalší pojem, *libera villa*, aplikovaný pôvodne jednak na malé mestá, jednak na výsadné obce, ktoré ani neprekonali svoj dedinský ráz. Otázkou kategorizácie mestských sídiel v stredovekom Uhorsku je preto vhodné riešiť nielen na základe jedného vybraného hľadiska, ale v kontexte dlhšieho vývoja, s prihliadnutím na pomery v priebehu jednotlivých storočí.³¹

V prípade tu skúmaných štyroch šarišských sídiel sú dostatočne jasné okolnosti ich právneho zvýšadenia, a to listinami z rokov 1299 a 1320, kedy tamojšie komunity hostí nadobudli taktiež plnú samosprávnú autonómiu s vyšším súdnictvom. Rovnako zrejmou je ich centrálna hospodárska (trhová) funkcia pre okolitý región, ako aj postupný urbánny architektonický vývoj. V nasledujúcich riadkoch preto možno doplniť takéto poznatky aspoň o stručný prehľad terminológie, ktorá sa pre dané lokality a ich

29 BAK, M. János – BANYÓ, Péter – RADY, Martyn (Eds.). *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary V. The Customary Law of the Renowned Kingdom of Hungary : A Work in Three Parts Rendered by Stephen Werbőczy*. Budapest : Central European University, 2005, s. 388.

30 Pozri: KUBINYI, András. Mestská sieť Karpatskej kotliny v neskorom stredoveku. In: CSUKOVITS, Enikő – LENGYELOVÁ, Tünde (Eds.). *Z Bardejova do Prešporku. Spoločnosť, súdnictvo a vzdelanosť v mestách v 13. – 17. storočí*. Bratislava; Prešov : HÚ SAV Bratislava; PU v Prešove, 2005, s. 11–36. MARSINA, Richard. O kategorizácii stredovekých miest. In: CSUKOVITS, Enikő – LENGYELOVÁ, Tünde (Eds.). *Z Bardejova do Prešporku. Spoločnosť, súdnictvo a vzdelanosť v mestách v 13. – 17. storočí*. Bratislava; Prešov : HÚ SAV Bratislava; PU v Prešove, 2005, s. 37–45.

31 K téme diferenciácie uhorských miest a vývoja dobovej terminológie ich označovania pozri napr.: BÁCASKAL, Vera. *Magyar mezővárosok a XV. században*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1965, s. 15–20. MARSINA, R. *K vývoju miest na Slovensku...*, s. 350 a nasl. BARTL, Július. K problémom diferenciácie miest a mestečiek na kráľovskej pôde v 15. storočí a na začiatku 16. storočia. In: MARSINA, Richard (Ed.). *Vývoj správy miest na Slovensku*. Martin : Osveta, 1984, s. 69–88. BARTL, J. *Vznik a vývoj zemepanských miest a mestečiek...*, s. 131–134.

obyvateľov uplatňovala počas 14. storočia. Pozornosť bude venovaná najprv spoločne Prešovu, Sabinovu a Veľkému Šarišu, následne tiež Bardejovu.

Znenie písomností rôznych vydavateľov, pochádzajúcich z obdobia už čoskoro po roku 1299 (kráľovskej kancelárie, magnátov, šľachtických stolíc), výpovedne poukazuje na mestský význam i dôsledky aktu udelenia príslušných výsad. Prešov, Sabinov a Veľký Šariš boli totiž po vydaní základného privilégia charakterizované už aj pojmom *civitas*.³² Termín „mestá kráľa“ použila kráľovská kancelária hneď v prvej známej konfirmácii daného privilégia, ku ktorej došlo v roku 1314.³³ Z následných decenií sú známe ďalšie zmienky.³⁴ Miestne komunity boli na samom začiatku 14. storočia pomenúvané ešte ako hostia (*hospites*),³⁵ čoskoro nato však už ako mešťania a hostia (*cives et hospites*), prípadne iba termínom mešťania (*cives*),³⁶ čo všetko predstavovalo bežnú písomnú prax aj u ostatných miest dobového Uhorska, pretrvávajúcu až do 15. storočia. V uhorských podmienkach boli totiž pojmom hostia nazývané skupiny usadlíkov s udelenými slobodami tak vo vidieckych, ako aj v mestských sídliskách (u ktorých však už išlo, pochopiteľne, o mešťanov).³⁷ Iba zopár krát sa v 14. storočí použil pre skúmané tri šarišské sídla termín „slobodné obce“, pritom raz v stotožňujúcom význame s pojmom „mestá“.³⁸ Pojmy *civitas* a *libera villa* sa vo vtedajších uhorských písomnostiach často používali vo fakticky zhodnom význame, keďže rozdiel medzi nimi nespočíval ani tak v miere súdnych a samosprávnych výsad, ktoré boli vo viacerých prípadoch rovnaké (volený richtár, vyššie súdnictvo), ako skôr v celkovej hospodárskej, populačnej a urbanistickej (stavebnej) rozvinutosti.³⁹ Zriedkavý výskyt termínu „slobodná obec“ preto nepopiera fakt, že Prešov, Veľký Šariš i Sabinov boli dobovou spoločnosťou vnímané predovšetkým

32 Písomné správy sumarizujú: DOMENOVÁ, M. *Prešov...*, s. 331-351. HUDÁČEK, P. *Sabinov...*, s. 404-418. HUDÁČEK, P. – ULIČNÝ ML., F. *Veľký Šariš...*, s. 552-563.

33 IVÁNYI, B. *Eperjes szabad királyi város levéltára...*, č. 11: „...de eisdem civitatibus nostris Sarus, Eperies et Scybinio... super libertate ipsorum...“

34 IVÁNYI, B. *Eperjes szabad királyi város levéltára...*, č. 15 (r. 1324), č. 63 (r. 1359), č. 69 (r. 1364), č. 75 (r. 1371), č. 93 (r. 1381), č. 97 (r. 1385), č. 105 (r. 1389), č. 107 (r. 1390), č. 108 (r. 1391), č. 109 (r. 1392), č. 129 (Veľký Šariš u kráľa stále ako *civitas nostra* v r. 1399) a ďalšie. WAGNER, C. *Diplomatarium comitatus Sarosiensis...*, s. 172-173 (r. 1370; Sabinov), s. 174-178 (r. 1405; Sabinov), s. 211 (r. 1331; Prešov), s. 212-215 (r. 1346-1347; Veľký Šariš, Prešov a Sabinov), s. 217-218 (r. 1374 a 1378; Prešov), s. 218-219 (70. roky 14. storočia; Prešov, Veľký Šariš a Sabinov) a ďalšie.

35 IVÁNYI, B. *Eperjes szabad királyi város levéltára...*, č. 11: „...hospitum nostrorum de eisdem civitatibus nostris...“ (r. 1314); č. 15 (r. 1324).

36 IVÁNYI, B. *Eperjes szabad királyi város levéltára...*, č. 20 (r. 1331); č. 34 (r. 1346) a ďalšie.

37 Pre takúto prelínajúcu sa dualitu pojmu „host“ so širším významom a pojmu „mešťan“ s vyhraňujúcim sa užším zmyslom je charakteristické znenie mandátu palatína Viliama Drugeta z roku 1331. Ten obraňoval mýtnu exempciu hostí z mesta Prešov slovami, že daní mešťania nemali platiť mýto za drevo zväžané na výstavbu ich domov a palivo. WAGNER, C. *Diplomatarium comitatus Sarosiensis...*, s. 211: „...juxta libertatem et consuetudinem hospitum de civitate Eperies... iidem cives... nullum penitus tributum solvere teneantur.“ Naopak kontrast oboch termínov vynikol v prípadoch, keď pisár chcel rozlíšiť mestské obce od dedinských hostovských obcí. Napr. WAGNER, C. *Diplomatarium comitatus Sarosiensis...*, s. 216: „...cives de Eperies contra ipsos hospites de Kis-Sarus...“ (r. 1351, kráľovská listina). K problematike hostí vo vrcholnostredovekom Uhorsku, aj s odkazmi na príslušnú početnú literatúru, pozri napr.: SZENDE, K. *Power and Identity...*, s. 75 a nasl.

38 VMMSI, s. 120, č. 144: „...sub libertate liberae villae nostrae Eperies...“ (r. 1332); s. 153, č. 192: „...tres civitates nostre Eppries, Sarus et Scyben vocate... ipsas civitates seu liberas villas...“ (r. 1347).

39 LADÁNYI, Erzsébet. *Libera villa, civitas, oppidum. Terminologische Fragen in der ungarischen Städteentwicklung*. In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica*, 1977, roč. 18, s. 3-43. FUKASOVÁ, Daniela. *Libera villa. K otázke sociálno-právnej klasifikácie sídel na Slovensku v stredoveku*. In: RÁBIK, Vladimír (Ed.). *Studia historica Tymarvensia XIII*. Kraków : Spolok Slovákov v Poľsku, 2011, s. 30-52.

ako *civitates*, čiže mestá, a ich (plnoprávni) obyvatelia zase ako mešťania. V priebehu 14. storočia si tieto mestá nechali vyhotoviť pečate, pričom doklady o ich písomnej produkcii pochádzajú od prelomu 14. a 15. storočia. Na vlastných pečatiach i písomnostiach sa tri šarišské komunity prezentovali ako mešťania a mestá (*cives, civitas*).⁴⁰

Hradby, ktoré v iných európskych krajinách patrili k charakteristickým znakom mesta, sa na území stredovekého Uhorska stavali pomalším tempom. Za zásadné kritérium pre aplikovanie termínu *civitas* tu preto začali byť považované až pomerne neskoro, v priebehu 15. storočia. Kráľ Ľudovít I. chcel v roku 1351 podniknúť ďalšie mestá k vybudovaniu murovaného opevnenia svojim dekrétom, ktorý takýmto sídlam (*civitates muratae*) odpúšťal platbu novoustanoveného deviatku.⁴¹ Jednoduchý termín *civitas* sa však ešte ďalšie storočie používal tak pre mestá s hradbami, ako aj bez nich.

Výstavbu múrov v Prešove podporil Ľudovít I. v roku 1374 tým, že tamojšej komunite udelil výsady v obchodovaní s textiliami i pre remeslá podľa vzoru Budína.⁴² Možno upozorniť, že túto po obsahovej stránke krátku listinu si prešovskí mešťania nezvykli konfirmovať u následných panovníkov, zatiaľ čo o hodnoverný odpis základného privilégia z roku 1299 požiadali ešte koncom 14. storočia.⁴³ Najvýznamnejší právny dokument, zaručujúci samosprávny status Prešova, predstavovalo teda aj v neskorom stredoveku privilégium Ondreja III. Na začiatku 15. storočia si Prešov napokon dobudoval hradby, kedy bolo tiež rozšírené jeho mestské jadro.⁴⁴ Príslušné stavebné práce charakterizoval kráľ Žigmund Luxemburský, resp. jeho kancelária v jednej listine dokonca ako „znovuzaloženie“ mesta.⁴⁵ Každopádne, polstoročnú výstavbu miestnych hradieb nesprevádzalo vydanie takého privilégia, ktoré by menilo právne postavenie Prešova.

Podobné okolnosti sa týkali poskytnutia košických samosprávnych a hospodárskych výsad Sabinovu v roku 1405. Príslušné privilégium totiž zaznamenalo jediný účel takéhoto aktu, a to záujem panovníka podporiť sabinovských mešťanov, aby si tiež oni postavili hradby, čo by viedlo k ich väčšej bezpečnosti a vzrastu miestnej populácie.⁴⁶ V texte sa zároveň podrobnejšie rozviedli samosprávne i súdne výsady podľa vzorového mesta (Košíc), ako aj povinnosti komunity voči panovníkovi, čo všetko boli záležitosti, ktorým venoval zvýšenú pozornosť už tzv. Menší dekrét, vydaný panovníkom niekoľko

40 K prameňom: DOMENOVÁ, M. *Prešov...*, s. 342. HUDÁČEK, P. *Sabinov...*, s. 411–412. HUDÁČEK, P. – ULIČNÝ MĽ, F. *Veľký Šariš...*, s. 557.

41 Pozri napr.: RÁBIK, Vladimír. Mestské hradby vo svetle stredovekých písomných prameňov. In: *Monumentorum tutela*, 2005, č. 16, s. 207–218.

42 WAGNER, C. *Diplomatarium comitatus Sarosiensis...*, s. 217, č. VI: „...quia nos civitatem nostram Eperies... muro..., more aliarum civitatum nostrarum muratarum, munire... intendimus... ideo fidelibus civibus et hospitibus nostris de dicta Eperies concedimus... tam in venditione et emptione pannorum, quam etiam aliis rebus mechanicis, omnibus libertatibus... utantur, quibus civitas nostra Budensis...“

43 VMMSI, s. 82, č. 90.

44 DOMENOVÁ, M. *Prešov...*, s. 335. VADAS, András. Economic Exploitation of Urban Moats in Medieval Hungary with Special Regard to the Town of Prešov. In: *Mesto a dejiny*, 2017, roč. 6, č. 2, s. 6–21.

45 Panovník vtedy vyzval svetských i cirkevných zemepánov, aby umožnili svojim poddaným sťahovanie sa do Prešova. Dobudovanie mestských hradieb malo jednak symbolizovať prestíž kráľovského majestátu, jednak predstavovať záruku bezpečnosti miestnych mešťanov a tým aj vzrastu ich počtu. WAGNER, C. *Diplomatarium comitatus Sarosiensis...*, s. 222, č. XII: „Cum nos civitatem nostram Eperies vocatam, quam de novo fundavimus et muri circumvallatione pro nostri honoris laude, ac nostrorum civium securo statu undique decoratam velimus, et intendamus populosam efficere...“

46 WAGNER, C. *Diplomatarium comitatus Sarosiensis...*, s. 175, č. III: „...civitatem nostram Cibiniensem... muro solleniori et fossatis... cingi volumus (...) quod annotata civitas nostra Cibiniensis, ipsiusque cives et inhabitatores, nunc et deinceps in antea omnibus iuribus, consuetudinibus... quibus civitas nostra Cassoviensis... gaudet...“

mesiacov predtým. V nasledujúcom roku Žigmund Luxemburský potvrdil staršiu výsadu Sabinova na slobodnú voľbu farára.⁴⁷ Ak teda zohľadníme fakt, že Sabinov disponoval od roku 1299 formálne rovnakým samosprávnym postavením ako Prešov, ktorý počas následného vývoja nepotreboval získať ďalšie zásadnejšie výsady v danej sfére, tak možno usúdiť, že privilégium z roku 1405 malo predovšetkým posilniť pozíciu Sabinova po právnej i hospodárskej stránke, pochopiteľne, za účelom jeho ďalšieho rozvoja. Komunity malých miest bez hradieb totiž ťažšie bránili svoje práva voči magnátom, okolitej šľachte i samotným panovníkovým funkcionárom,⁴⁸ pričom ich prináležitost k majetkom kráľa sa v dôsledku jeho donačnej politiky stávala neistou. Situácia Sabinova sa predsa nezlepšila iba týmto jediným právnym aktom z roku 1405. Hradby si totiž v skutočnosti dobudoval až koncom 15. storočia, najskôr kvôli čomu bol dovtedy charakterizovaný nielen ako *civitas*, ale občasne tiež (iba) ako *oppidum*. V 60. rokoch 15. storočia kráľ zálohoval Sabinov magnátskemu rodu šľachticov z Rozhanoviec, ktorí zasahovali do jeho samosprávy. Postavenie Sabinova sa ale trvale upevnilo po vyrovnaní zálohov v závere stredoveku.⁴⁹

V nasledujúcich riadkoch sa možno stručne zamyslieť nad pojmami „kráľovské mesto“ a „slobodné kráľovské mesto“, ktoré sa uplatňujú aj v historiografii o šarišských mestách. Prvý uvedený termín zjavne vyjadroval predovšetkým vlastnicky vzťah, čiže držbu mesta panovníkom. Pochopiteľne, namiesto občasného latinského slovného spojenia *civitas regalis* sa v listinách vydávaných kráľovskou kanceláriou oveľa frekventovanejšie vyskytoval pojem *civitas nostra*. Takýmto spôsobom bol charakterizovaný Veľký Šariš, Prešov a Sabinov už vo vyššie spomínanej konfirmácii základného privilégia, vystavenej v roku 1314. Ešte v roku 1423 palatín Mikuláš Gorjanský nazval Veľký Šariš kráľovským mestom,⁵⁰ z čoho je takisto zrejmé, že takými boli vtedy, ale už aj v predchádzajúcom storočí, tiež Sabinov i významnejší Prešov.

Spoločensko-právne ponímanie statusu slobodných kráľovských miest zase podliehalo v priebehu storočí vývoju, počas ktorého nadobúdalo čoraz komplexnejší a privilegovanejší význam. Koncom stredoveku sa pod týmto pojmom mienili výsadné mestá, ktoré sa udržali v bezprostrednom vlastníctve panovníka, pričom si medzičasom postavili aj hradby. Ich meštania boli už považovaní z právneho hľadiska za mestský stav, do ktorého sa, na strane druhej, nezahrňali obyvatelia ostatných mestských sídiel v rukách šľachty a cirkvi. Od polovice 15. storočia získavali jednotlivé takéto mestá tiež prestížnu výsadu pečatenia svojich písomností červeným voskom. Na prelome 15. a 16. storočia sa termín slobodné kráľovské mestá zmenil prvýkrát aj v kráľovských dekrétach, ktoré spoločne s Tripartitom priamo vymenúvali viaceré príslušné sídla.

47 K týmto údajom: HUDÁČEK, P. *Sabinov...*, s. 405-406. Inak privilégium z roku 1405 potvrdilo podľa zvyklosti Košíc právo sabinovskej mestskej obce na voľbu richtára i prisažných, ktorí nemuseli byť nikomu (čiže kráľovi ani jeho poverencovi) predstavení na schválenie. WAGNER, C. *Diplomatarium comitatus Sarosiensis...*, s. 176, č. III: „...judicem vero, & juratos communitas eligendi habeat potestatem nemini praesentandos...“ Viaceré základné privilégia uhorských miest z 13. storočia pritom obsahovali klauzulu o povinnom konfirmačnom akte panovníka. Dá sa preto usúdiť, že príslušný akt sa stal časom iba formálnou záležitosťou, až napokon zanikol.

48 Napríklad len rok predtým sa meštania podstatne významnejšieho Prešova sťažovali pred panovníkom, že do súdnych právomocí ich richtára a rady zasahuje šarišský kastelán, ako aj iné nemenované osoby. Žigmund Luxemburský preto potvrdil Prešovčanom ich starodávnu výsadu, podľa ktorej smeli obyvatelov mesta i jeho návštevníkov (obchodníkov) súdiť vo všetkých prípadoch iba miestne mestské orgány. DOMENOVÁ, M. *Prešov...*, s. 334. CDH X/4, č. CXXXIV, s. 315-316.

49 BODNÁROVÁ, M. *Sabinov v stredoveku...*, s. 77-79. HUDÁČEK, P. *Sabinov...*, s. 408.

50 IVÁNYI, B. *Eperjes szabad királyi város levéltára...*, s. 76, č. 193. MNL OL DF 228 589: „...Johannes dictus Baniaz, iudex civitatis regalis Sarus... particulam terre arabilis ad eandem civitatem regalem Sarus spectantem...“

V tej dobe však tvorili danú skupinu už len zhruba tri desiatky miest v rámci celého kráľovstva.⁵¹

Pomimo dekrétov sa pojem „slobodné mesto“ uplatňoval v listinách uhorských kráľov podstatne skôr, síce len zriedkavo. Ojedinelejšie je doložený už pre 13. storočie.⁵² O čosi častejšie bol zaznamenaný v priebehu 14. storočia, ku ktorému možno objasniť konkrétny význam daného pojmu. Ten vo vtedajších uhorských podmienkach označoval také sídlo s mestským zriadením, ktorého komunita si mohla slobodne voliť richtára s vyššou súdnou právomocou, čiže bola vyňatá spod dosahu miestnych županov a kastelánov. V prípade mesta na kráľovskej pôde predstavoval odvoláciu súdnu inštanciu voči rozsudkom mestskej rady jedine kráľ alebo taverník. Kritériom pre „slobodu“ uhorského mesta bola teda prvotne iba jeho súdna a samosprávna autonómia.⁵³ Za vlády Anjouovcov disponovala pritom voľbou richtára a vyšším súdnictvom ešte vcelku početná skupina v rôznej miere rozvinutých mestských sídiel, aspoň teda nepochybne väčšia, než tomu bolo koncom stredoveku. Mohlo by sa preto usúdiť, že Prešov, Sabinov a spočiatku tiež Veľký Šariš sa považovali v podmienkach 14. storočia za slobodné mestá, pričom po polovici uvedeného storočia sa stupeň ich hospodárskej a populačnej rozvinutosti, ako aj výstavba hradieb stávali čoraz aktuálnejšími požiadavkami k tomu, aby si takéto svoje postavenie uchovali aj naďalej.

Po konci anjouovskej dynastie na uhorskom tróne v závere 14. storočia napredovala diferenciácia miest, čo bolo sprevádzané taktiež postupným poklesom ich počtu vo vlastníctve nasledujúcich panovníkov. Časť z nich totiž králi priamo udelili magnátom a prelátom, časť zase začlenili do svojich (kráľovských) hradných panstiev, spravovaných kastelánmi, čím príslušné mestá a mestečká vlastne prestali byť považované za „slobodné“. Panovníci následne darovali aj celé takéto panstvá. Práve takým bol osud Veľkého Šariša.⁵⁴ Pojem slobodné kráľovské mestá označoval teda koncom stredoveku zostávajúcu úzku, už skutočne elitnú skupinu sídiel, ktoré stále podliehali jedine priamo kráľovi, resp. v súdnictve ním delegovaným popredným hodnostárom. V takomto postavení sa udržal Prešov a napokon aj Sabinov. Popri tomto procese, týkajúcom sa miest na pôde panovníka, však v uhorskom prostredí naďalej pretrvával tiež pôvodný,

51 KUBINYI, András. „Szabad királyi város“ – „Királyi szabad város“? In: *Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv*, 2006, roč. 1, s. 51-61. V výraznejšie právneho hľadiska: GÖNCZI, Katalin. Kiváltságlevél és városi szabadság. A szabad királyi városi státus jogi és társadalomtörténeti tartalma a „hosszú középkorban“. In: *Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv*, 2006, roč. 1, s. 63-72.

52 V základnom privilégii Záhrebu z roku 1242 kráľ Belo IV. vyjaviť svoj zámer usadiť tu hosti a vybudovať slobodné mesto. SMIČIKLAS, Tadija. *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae IV.* Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1906, č. 155: „...civitatem liberam construere et ibidem hospites convocare...“ Pojem *libera civitas*, označujúci nový, čiže zvyšadnený typ mesta, sa vtedy uplatňoval v rôznych stredoeurópskych krajinách. Pozri napr.: KEJŘ, Jiří. *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha: Karolinum, 1998, s. 122.

53 V niektorých listinách zo 40. a 50. rokov 14. storočia sa inak termín „slobodné mestá kráľa“ (*liberae civitates nostrae*) vlastne stotožňoval s pojmom „hlavné mestá kráľa“ (*civitates nostrae capitales*). K téme „slobodných miest“ v 14. storočí pozri napr.: LADÁNYI, E. *Libera villa, civitas, oppidum...*, s. 21-28. Keď v roku 1376 kráľ Ľudovít I. upozornil kastelána hradu Uhrovec, že z jeho jurisdikcie vyňal Bánovce nad Bebravou, pripomenul mu zároveň, že tie majú týmto aktom patriť medzi panovníkove slobodné mestá. HLAVAČKOVÁ, Miriam. Bánovce nad Bebravou. In: ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján a kol. *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava: Prodama pre Historický ústav SAV, 2010, s. 14. MNL OL DF 277 171: „...in numerum aliarum liberarum civitatum nostrarum regalium aggregaverimus...“

54 Od udelenia Šarišského hradného panstva šľachticom z Perína bol Veľký Šariš charakterizovaný ako *oppidum*, čo je termín, ktorý sa preň občasne, popri *civitas*, objavil už od začiatku 15. storočia. ULIČNÝ, F. *Dejiny osídlenia Šariša...*, s. 350. HUDÁČEK, P. – ULIČNÝ ml., F. *Veľký Šariš...*, s. 553.

prostý a ten najzásadnejší význam pojmu „slobodné“ mesto, ktorý spočíval v samospráve s richtárom a radou, disponujúcimi vyšším súdnictvom. Z daného hľadiska boli totiž slobodnými aj niektoré mestá či mestečká vo vlastníctve iných zemepánov (magnátov a prelátov), ako ich spomenuli občasné zmienky v listinách a dekrétach pochádzajúcich ešte z prelomu 15. a 16. storočia.⁵⁵

V prípade štvrtého tu skúmaného šarišského sídla, Bardejova, predstavuje špecifickú problematiku existencia dedičného richtárstva medzi rokmi 1320 až 1376. Daný fakt podľa viacerých historikov bráni ponímaniu tohto sídla ako skutočného či plnoprávneho mesta. Doosídľovaný Bardejov bol pritom, paradoxne, už v samotnej výsadnej (lokačnej) listine z roku 1320 výslovne charakterizovaný ako *civitas*, dokonca až šesťkrát.⁵⁶ Takýto termín sa preň ustáleno uplatňoval v ďalších desaťročiach,⁵⁷ pričom panovník ho nazýval svojim, čiže kráľovským mestom.⁵⁸ Bardejovčania boli od udelenia základných výsad dôsledne označovaní ako mešťania, prípadne podľa uhorského zvyku ako *cives et hospites*. To všetko poukazuje na okolnosť, že za udelením výsad z roku 1320 stál jasný zámer dobudovať (výsadné) mesto, ktorý sa následne v krátkom čase ukázal byť aj skutočne úspešným. Držiteľom výsad tu pritom nebol (len) richtár, ale bardejovská komunita mešťanov, ktorá sa stávala kolektívnym adresátom ďalších výsad.⁵⁹ Taktiež iné sprievodné javy (hradby, jarmok, právo meča) poukazujú na úspešný mestský rozvoj vtedajšieho Bardejova.

Post dedičného richtára tvoril črtu bardejovskej samosprávy, ktorá sa týmto síce odlišovala od väčšiny ostatných uhorských miest, disponujúcich právom voľby richtára, no ani v uhorských podmienkach nebola ojedinelou.⁶⁰ Zatiaľ čo ale v Uhorskom kráľovstve predstavovali mestá s dedičným richtárom isté špecifikum, tak z hľadiska mestského vývoja v strednej Európe tvorili, naopak, výnimku práve väčšinové uhorské mestá, ktoré nadobúdali právo na voľbu richtára už základnými výsadami od 13. storočia. Mimo Uhorska ostával totiž po udelení mestských výsad post richtára nevoleným,

55 BÁCASKAI, V. *Magyar mezővárosok...*, s. 20. KUBINYI, A. „Szabad királyi város” – „Királyi szabad város”..., s. 51-52. András Kubinyi tu riešil otázku vhodnej terminológie, keďže pre neskorostredoveké Uhorsko sú známe nielen sídla nazývané maďarskou i slovenskou historiografiou ako slobodné kráľovské mestá, ale fakticky sa vtedy zmieňovali slobodné mestá kráľa, ako aj slobodné mestá ďalších zemepánov.

56 Bardejov sa zmenil pojmom *civitas* ako sídlo so staršími i ďalšími potencionálnymi usadlíkmi, ďalej ako miesto, ktoré má zaľudniť lokátor, čiže dedičný richtár, taktiež ako lokalita obývaná hosťami, v ktorej existovala mýtnica, a napokon ako teritórium, na ktorom mal dedičný richtár vlastniť všetky mlyny a dve usadlosti. VMMSI, s. 94-95, č. 107: „...populis seu hospitibus cuiuscunq[ue] status et condicionis ad locum civitatis nostre Bardfa... Laurencius... dictam civitatem nostram populosam efficiet... hospites dicte civitatis nullum tributum in ipsa civitate... solvere teneantur... omnia loca molendinorum in dicta civitate... de duobus fundis curie in prefata civitate...”

57 Odkazy na pramene: HUDÁČEK, P. *Bardejov...*, s. 79-80.

58 Napr.: MNL OL DF 212 697: „...civitatem nostram regalem Bardfa...” (r. 1365).

59 Napríklad práva jarmoku a práva meča v rokoch 1352 a 1365: CDH IX/2, s. 142-143, č. LXVI; MNL OL DF 212 697; CDH IX/3, s. 508, č. CCLXXI.

60 Takto v Žiline, Prievidzi, Kysuckom Novom Meste a ďalších mestských sídlach. Pozri napr.: BARTL, Július. Mestá a mestečká Trenčianskej stolice v stredoveku. In: *Historický časopis*, 1988, roč. 36, č. 6, s. 906-927. Poučnou pre komparáciu s Bardejovom je aj prípad lokácie neďalekého Podolínce na prelome 80. a 90. rokov 13. storočia, ktorému udelili prvé výsady neuhorskí panovníci. Pramene: VMMSI, č. 71, 79. FÁBROVÁ, Karin. Podolíncec. In: ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján a kol. *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava: Prodama pre Historický ústav SAV, 2010, s. 324. Pohľad poľskej historiografie: RUCIŃSKI, Henryk. Lokacje miast Nowego Targu, Nowego Sącza i Podolińca. Studium porównawcze. In: *Historické štúdie*, 2010, roč. 46, s. 290.

prípadne dedičným, keď jeho držiteľ reprezentoval záujmy zemepána.⁶¹ Niektorí slovenskí historici už preto poukázali na fakt, že uhorské mestá disponovali väčšou mierou samosprávy než mestá v susedných krajinách.⁶² Zdá sa však, že takéto zistenia ostávajú nateraz buď opomínanými, alebo nie plne zohľadňovanými v slovenskej i maďarskej odbornej spisbe. Uhorské mestá s dedičným richtárom ležali pritom neďaleko hraníc s Krajinami českej koruny, Sliezska a Malopolska, čo zaiste poukazuje na vplyv zahraničných zvyklostí pri ich lokácii. K Bardejovu malo geograficky najbližšie Malopolsko, kde lokačný akt na nemeckom práve, sprevádzaný ustanovením dedičného richtára, predstavoval typický spôsob zakladania výsadných miest od 13. storočia.⁶³ V poľských a českých mestských výsadných listinách sa inak vyskytujú aj zmienky o práve, podľa ktorého mali byť súdení členovia príslušných komunít, čo bardejovská listina z roku 1320 neobsahuje. Takýto jav však na strane druhej pripodobňuje listinu Bardejova k ostatným uhorským základným mestským privilégiám vydaným do začiatku 14. storočia, u ktorých takisto absentuje odkaz na právo.⁶⁴

V kontexte stredovekého domáceho i zahraničného mestského vývoja absentujú preto také zásadné argumenty, na základe ktorých by sa mal v dnešnej literatúre upierať Bardejovu status kráľovského mesta od roku 1320. Privilégiom z roku 1376 kráľ poskytol bardejovskej meštianskej komunite predovšetkým právo na voľbu richtára (ako aj exempciu z uhrádzania komorského zisku), čím sa štandardizovalo fungovanie miestnej samosprávy na spôsob slobodnejších zvyklostí (väčšiny) ostatných uhorských miest. Popri tom panovník podporil sľubne sa rozvíjajúci Bardejov udelením ďalších výsad vzorových miest Budína a Košíc, ktoré patrili k najpoprednejším obchodno-remeselníckym centrom krajiny.

Prevažná časť historiografie zároveň prezentuje vydanie privilégia z roku 1376 za akt, ktorým Bardejov nadobudol status plnoprávneho, resp. slobodného kráľovského mesta. Z vyššie uvedeného je zrejmé, že z hľadiska jeho plnoprávnosti došlo k pozitívnej zmene najmä udelením práva na richtárovu voľbu, takého špecifického pre uhorské pomery. Mimochodom, mesto Bardejov disponovalo už od roku 1320 plnou súdnou autonómiou (vyšším súdnictvom) a v jeho lokačnej listine sa nezmienili ani žiadne kompetenčné či finančné záležitosti, ktoré by obmedzovali dedičného richtára vo výkone súdnych právomocí. Neskoršie privilégium z roku 1376 nekonkretizovalo rámec miestneho súdnictva, keďže vtedy postačovalo iba vyzdvihnutie výsady voľby richtára. Možno preto poukázať aspoň na jeden nateraz známy prípad neďalekého Podolíncu,

61 V rakúskych krajinách predstavovala voľba mestských richtárov koncom 13. storočia ešte zriedkavý jav, rozširovať sa tam začala až v 14. storočí. V Sliezske a Malopolske sa richtársky úrad dostával pod vplyv mestských rád postupne od 14. storočia, v Čechách a na Morave došlo k takémuto javu všeobecnejšie od čias husitského hnutia z prvej štvrtiny 15. storočia. Pozri napr.: STOOB, Heinz (Ed.). *Die mittelalterliche Städtebildung im Südöstlichen Europa*. Köln; Wien: Böhlau Verlag, 1977, 272 s. HOFFMANN, František. *Středověké město v Čechách a na Moravě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 404-416.

62 Dosiť najkomplexnejšie: ŠPIESZ, Anton. Panovnícka moc a mestská samospráva vo východnej časti strednej Európy za feudalizmu. In: *Historický časopis*, 1976, roč. 24, č. 4, s. 497-515. Pozri tiež: ŠPIESZ, Anton. *Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680 – 1780*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1983, s. 9-10. Stručne: ULICHÝ, Ferdinand. Meštianske právo na Slovensku v stredoveku. In: *Mesto a dejiny*, 2014, roč. 3, č. 2, s. 13. Niektoré okolnosti správy mimouhorských miest v krátkosti predstavili už: RATKOŠ, P. *Inštitúcia dedičného richtárstva...*, s. 10-12. MARSINA, Richard. Vývoj správy miest v stredoveku. In: MARSINA, Richard (Ed.). *Vývoj správy miest na Slovensku*. Martin: Osveta, 1984, s. 21-48.

63 Z prác dostupných na Slovensku napr.: BARAŇSKI, Marek Kazimierz. Lokacje miejskie w Matopolsce. In: *Historické štúdie*, 2010, roč. 46, s. 121-130.

64 Pozri: SZENDE, K. *Power and Identity...*, s. 59-61. MAGDOŠKO, D. *Samospráva mesta Košice...*, s. 47.

ktorého meštianska komunita získala od panovníka v roku 1343 vyššie súdnictvo podľa vzoru jeho „ostatných hlavných slobodných miest“, a to napriek existencii tamjšieho dedičného richtárstva. Odvolacím súdnym fórom mal byť kráľ alebo taverník.⁶⁵ Z istých hľadísk teda nemuselo byť dedičné richtárstvo (s vyšším súdnictvom) ani vo vtedajších uhorských podmienkach prekážkou pre kladenie takéhoto mesta na úroveň slobodných miest.⁶⁶ Pravdaže, dá sa predpokladať, že v prípade pretrvania takéhoto inštitútu v Bardejove by miestny nevolený richtársky post predstavoval už čoraz výraznejší právny nedostatok v porovnaní s ostatnými „slobodnými“ uhorskými mestami.

Právo meča

V roku 1365 kráľ Ľudovít I. udelil mestskej obci Bardejova právo na zatýkanie, súdenie, mučenie i popravovanie všetkých zlodejov, zločincov a proskribovaných osôb, ktorých by meštania prichytili v chotári mesta alebo na mestských majetkoch, či v ich tesnej blízkosti, kvôli čomu mohlo byť v meste postavené aj popravisko.⁶⁷ Uvedená výsada je slovenskou i maďarskou historiografiou už tradične nazývaná právom meča, keď zvyčajne býva ponímaná zovšeobecňujúcim spôsobom ako akt udelenia hrdelného práva. Listiny s rovnakou výsadou sa pritom zachovali k viacerým ďalším uhorským mestám, disponujúcim aj vyšším súdnictvom, no presný význam takéhoto „práva meča“ v mestskom prostredí dosiaľ predsa nebol dôkladne analyzovaný. Vzhľadom k nejasnostiam sa preto možno akurát na príklade bardejovskej listiny pokúsiť o vysvetlenie daného práva, čo však, pochopiteľne, bude potrebné ďalej preskúmať komplexnejšie aj na vzorke ostatných miest Uhorska.

V uhorských stredovekých písomnostiach sa pre príslušnú výsadu prvotne nepoužíval pojem *ius gladii*, ale dobové listiny i kráľovské dekréty ju zaznamenávali ako právo na trestanie zlodejov, zbojníkov a vôbec páchatel'ov verejných trestných činov. Takýmto spôsobom charakterizoval predmetné právo ešte aj Štefan Werbőczy vo svojom Tripartite z roku 1517.⁶⁸ Termín *ius gladii* sa teda do uhorskej písomnej praxe zaviedol zrejme až neskôr, počas novoveku. Archivári a editori prvých pramenných edícií z 18. a 19. storočia ho už bežne aplikovali vo svojich regestoch k stredovekým listinám, ktoré obsahovali práve výsadu na súdenie verejných trestných činov.⁶⁹ Historikom, zaoberajúcim sa vývojom stredovekého uhorského súdnictva na celokrajinskej úrovni, je pritom istý čas známe, že výsadu na súdenie všetkých páchatel'ov trestných činov začal udeľovať kráľ Karol I. pred polovicou 14. storočia význačnejším šľachticom

65 VMMSL, s. 137, č. 168: „...ad instar aliarum liberarum civitatum nostrarum capitalium...“ FÁBROVÁ, K. Podolíne..., s. 323-330.

66 Vlastne takýto postoj prejavil historik Richard Marsina pri opise dejín Žiliny, ktorá mala dedičného richtára takmer do konca stredoveku. V závislosti od vývoja miery výsad a vlastnických pomerov ju totiž charakterizoval postupne ako kráľovské mesto, kráľovské slobodné mesto a napokon ako zemepanské mesto. Pozri: MARSINA, Richard. Žilina. In: ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján a kol. *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava: Prodama pre Historický ústav SAV, 2010, s. 578.

67 CDH IX/3, s. 508, č. CCLXXI: „...ipsi huiusmodi fures, latrones, spiliones, proscriptos et alios quoslibet nocivos homines, quos in predicta nostra civitate, et in eius terris seu districtibus intra metas ipsius circumquaque adiacentibus invenire... capere poterunt (...) patibulum et alia quelibet tormentorum genera... in terminis eiusdem nostre civitatis erigendi et faciendi... habeant... facultatem...“

68 BAK, M. J. – BANYÓ, P. – RADY, M. *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary V.*, s. 418, č. III/32: „Qualiter publici malefactores... puniri debeant.“

69 Takto napríklad košícký archivár František Schwartzbach v druhej polovici 18. storočia. MNL OL DF 269 104: „...privilegiales super iure gladii civitati Cassa collato...“

pre ich panstvá, ako aj mestám.⁷⁰ Za nóvum možno považovať okolnosť, že držiteľia predmetného práva mali súdiť a popravovať nielen previnilcov z radov miestneho obyvateľstva, ale tiež všetky cudzie osoby prichytené pri spáchaní verejného trestného činu na nimi spravovanom území, ako aj také zatknuté osoby, ktoré už boli hľadané či priamo proskribované za svoje delikty spáchané v iných častiach krajiny. Podľa Menšieho dekrétu z roku 1405 dochádzalo inak k výkonu predmetného súdnictva tradične z úradnej moci, a to na vidieckych kongregáciách za predsedníctva palatína, župana alebo iného magnáta držiaceho dočasnú barónsku hodnosť.⁷¹ Zároveň sa však vtedy zaznamenalo, že príslušné právo udeľovali králi istý čas už aj formou špeciálnej výsady vybraným šľachticom, čiže súkromným osobám.⁷² Kvôli dosiahnutiu väčšej bezpečnosti na cestách pritom Žigmund Luxemburský poskytol Menším dekrétom výsadu na trestanie verejných zločincov hromadne všetkým (akiste kráľovským) mestám a mestečkám, resp. slobodným obciam v Uhorsku. Spod ich rozsudkov mali byť vyňaté iba osoby, ktoré získali milosť od panovníka.⁷³ Ešte podľa znenia Tripartita z roku 1517 ostávalo zároveň zvyklosťou, že mestá či mestečká, ale aj šľachtici, ktorí naopak nedisponovali právom na trestanie verejných zločincov, mali odovzdať takýchto previnilcov príslušným župným orgánom.⁷⁴

Z uvedeného možno usúdiť, že právo na súdenie všetkých páchatel'ov verejných trestných činov a proskribovaných osôb, udeľované od prvej polovice 14. storočia, sa na úrovni miest považovalo za rozšírenie ich vyššieho súdnictva na ďalšie prípady, ktoré dovtedy nespádali do personálnej a teritoriálnej pôsobnosti príslušných richtárov a mestských rád. Práve takýto účel skúmaného práva potvrdzuje taktiež narácia bardejovského privilégia z roku 1365. Kráľ v nej totiž vysvetlil, že predmetnú súdnu výsadu udelil mestu, aby ochránil jeho mešťanov, keďže v okolí sa vraj nachádzal značný, vtedy dokonca rastúci počet zlodejov a lúpežníkov.⁷⁵ Ako pritom vyplýva z doterajších analýz trestných súdnych kníh Bardejova i ďalších miest na dnešnom východnom Slovensku, pochádzajúcich síce až zo 16. storočia, mestské orgány vtedy zatýkali, súdili a trestali previnilcov pochádzajúcich nielen z miestneho obyvateľstva, či spomedzi návštevníkov mesta, ale dokonca aj takých zadržaných zbojníkov a páchatel'ov krádeží i vražd, ktorí svoje delikty vykonali mimo chotárov príslušných miest a ich majetkov.⁷⁶

70 BÓNIS, György – DEGRÉ, Alajos – VARGA, Endre. *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Budapest : Levéltárak Országos Központja, 1961, s. 9. DVORÁKOVÁ, Daniela. *Rytier a jeho kráľ*. Bratislava : Vydavateľstvo Rak; VEDA, 2010, s. 266.

71 BAK, M. János – ENGEL, Pál – SWEENEY, R. James. *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary II*. Salt Lake City : Charles Schlacks, Jr. Publisher, 1992, s. 36.

72 BAK, M. J. – ENGEL, P. – SWEENEY, R. J. *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary II*. ..., s. 36: „...ex speciali gratia regia...”

73 BAK, M. J. – ENGEL, P. – SWEENEY, R. J. *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary II*. ..., s. 37: „...omnes et sigule civitates ac libere ville seu iudices et iurati earundem huiusmodi malefactores... puniendi suppliciiis plenam et liberam habeant facultatem...”

74 BAK, M. J. – BANYÓ, P. – RADY, M. (Eds.). *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary V*. ..., s. 418.

75 CDH IX/3, s. 508, č. CCLXXI: „...quia civitatem nostram Bardfa... eiusque inhabitatores... per fures, latrones, spilioes et proscriptos, quos ibi certitudinaliter audimus esse multiplicatos, sentimus diversimode angariari et devastari...”

76 Sociálno-právny a geografický pôvod odsúdencov nebol nateraz v týchto mestách cieľene skúmaný, občasne sa však zmieňuje v prácach venovaných trestnému súdnictvu. Takto rozsudky za delikty spáchané mimo mestských území spomína: PAPÁČ, Richard. *Súdna prax ranonovovekých Košíc*. In: *Košické historické zošity*, 2013, č. 23, s. 21, 27. SZEGLHYOVÁ, Blanka. *Súdnictvo a súdna prax v mestách Pentapolitany v 16. storočí*. Bratislava : Veda, 2016, s. 87, 91, 94-97. Mimochodom, oneskorený prípad udelenia práva na trestanie páchatel'ov verejných

Nadobudnutie daného práva Bardejovom v roku 1365 teda akiste nevypovedá o jeho dovtedajšom nižšom (mestskom) statuse, ale práve naopak, potvrdzuje rýchly rozvoj a vzrast významu tohto mesta. Prirodzene, istú úlohu zohrala v danom ohľade aj jeho poloha v zalesnenom pohraničí, poskytujúcom zázemie pre zbojníkov.

Pre Prešov, Veľký Šariš a Sabinov nie je známa špeciálna listina z obdobia spred vydania Menšieho dekrétu, ktorou by tieto mestá získali právo meča, rozširujúce dovtedajšiu mieru ich (vyššieho) súdnictva. Historička Marcela Domenová zmienila ale súdny prípad, podľa ktorého v roku 1385 prešovskí meštania zadržali a popravili jedného proskribovaného zemanu. To najskôr poukazuje na okolnosť, že pokiaľ nie všetky tri uvedené mestá, tak aspoň Prešov disponoval príslušnou výsadou už koncom 14. storočia.⁷⁷

Uvedená interpretácia výsady na trestanie verejných zločincov, zvanej neskôr v širšom význame ako právo meča, poskytuje kontext, v rámci ktorého možno pochopiť tiež zmysel listín adresovaných Prešovu a Sabinovu v roku 1370 (a 1374). Vtedy kráľ Ľudovít I. udelil obom mestám výsadu, podľa ktorej nesmel nikto z prelátov, barónov, županov, kastelánov, šľachticov, oficiálov ani iných osôb zastávajúcich krajské hodnosti, ako ani spomedzi richtárov miest a slobodných obcí, v žiadnych častiach kráľovstva zadržiavať prešovských a sabinovských mešťanov, ani ich veci, to všetko však okrem prípadov verejných trestných činov.⁷⁸ Keďže tu boli súhrnne vymenované všetky súdne posty v krajine, pričom sa spomenulo tiež zadržiavanie mešťanov s ich vecami, možno usúdiť, že dané listiny neriešili súdnu právomoc richtárov i rád Prešova a Sabinova v rámci ich mestských chotárov. V takom prípade by sa totiž zaznamenal konkrétny župan či kastelán, ktorý mal rozsúdiť ťažšie trestné činy miestnych mešťanov. Išlo tu, naopak, o súdne prípady, k akým dochádzalo mimo teritória oboch miest, čiže najmä u obchodníkov, cestujúcich so svojim tovarom po krajine. Zmysel týchto písomností teda nepopiera vyššiu súdnu právomoc prešovského a sabinovského richtára nad osobami pobývajúcimi na území oboch miest.

V dobových listinách a mandátoch, ktorými králi bránili súdne práva vlastných miest, sa inak zvyčajne prízvukovalo, že príslušných mešťanov nesmel nikto zatýkať a súdiť.⁷⁹ Zdá sa však, že pod predmetnými formuláciami sa v skutočnosti mysleli len prípady spadajúce pod nižšie súdnictvo. Známa je totiž minimálne jedna ďalšia písomnosť, ktorá sa po obsahovej stránke fakticky zhoduje s listinami adresovanými Prešovu a Sabinovu v rokoch 1370 a 1374. Takto na žiadosť mešťanov Šopronu kráľ Žigmund Luxemburský v roku 1388 nariadil všetkým (takisto podrobne vymenovaným) sudcom v krajine, aby nezadržovali a nesúdili týchto mešťanov s tovarom, ani ich familiárov, v žiadnych súdnych sporoch okrem verejných trestných činov.⁸⁰ V prípade Šopronu pritom niet

trestných činov (práva meča), ako aj postavenia popraviska pre ten účel, predstavuje listina kráľa Mateja Korvína z roku 1468 pre pohraničnú Bratislavu, čiže pre jedno z najpoprednejších uhorských miest, ktoré disponovalo vyšším súdnictvom od konca 13. storočia. Pozri: LYSÁ, Žoňa. Bratislava. In: ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján a kol. *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava: Prodama pre Historický ústav SAV, 2010, s. 109, 112 (MNL OL DF 240 530).

77 IVÁNYI, B. *Eperjes szabad királyi város levéltára...*, s. 40, č. 97 (MNL OL DF 228 501). DOMENOVÁ, M. *Prešov...*, s. 333, pozn. č. 53, kde autorka zároveň spojila udelenie práva meča s prevzatím časti hospodárskych výsad Budína v roku 1374, čo sa ale nedá preukázať.

78 MNL DF 228 480. WAGNER, C. *Diplomatarium comitatus Sarosiensis...*, s. 172-173, č. II: „...exceptis duntaxat furtis publicis, latrociniiis & causis criminalibus...“ Pre Prešov opätovne v roku 1374: MNL OL DF 228 486.

79 Početné písomnosti s takýmto obsahom sa zachovali napríklad v Archíve mesta Košice. MAGDOŠKO, Drahoslav. *Samospráva mesta Košice v stredoveku*. Košice: UPJŠ, 2017, s. 45-46.

80 HÁZI, Jenő. *Sopron szabad királyi város története I/1. Oklevelek 1162-től 1406-ig*. Sopron: Székely, Szabó és Társa Könyvnyomdája, 1921, s. 222, č. 294: „...exceptis dumtaxat causis publici furti, latrocinii et aliis criminalibus...“

pochybností o tom, že tamojšia mestská obec disponovala vyšším súdnictvom po celé storočie pred vládou Žigmunda Luxemburského.⁸¹ Uvedené zmienky, týkajúce sa Prešova, Sabinova a Šopronu, preto najskôr reflektovali všeobecnú dobovú prax, podľa ktorej bolo právo na súdenie osôb prichytených priamo pri verejnom kriminálnom delikte, a taktiež proskribovaných previnilcov, nadradené dosahu právomocí mestských richtárov i rád mimo chotárov vlastných miest a mestských majetkov na vidieku.⁸²

Záver

Komunity hostí, ktoré obývali Veľký Šariš, Prešov a Sabinov, boli privilégium kráľa Ondreja III. z roku 1299 vyňaté spod právomoci šarišských županov a kastelánov, čím nadobudli vyššie súdnictvo. Dedičný richtár Bardejova získal príslušnú súdnu výsadu v roku 1320. V uvedených termínoch nadobudli teda všetky štyri spoločenstvá plnú súdnu autonómiu, ktorá sa poskytovala formujúcim mestským obciam v dobovom Uhorskom kráľovstve.

Čoskoro po udelení výsad z roku 1299 boli Veľký Šariš, Prešov a Sabinov charakterizované dobovými písomnosťami ako mestá, ich obyvatelia zase ako mešťania. Pre Bardejov sa takéto pojmy uplatňovali od roku 1320. Následne sa teda všetky štyri sídla vyvíjali počas 14. storočia ako (výsadné) mestá. Keďže patrili panovníkovi, boli zároveň kráľovskými mestami, a keďže disponovali vyšším súdnictvom, v dobových podmienkach mohli byť považované aj za slobodné mestá.

Kvôli podpore pre výstavbu hradieb poskytol panovník v roku 1374 Prešovu niektoré hospodárske výsady Budína. Bardejovskej meštianskej komunite udelil zase kráľ v roku 1376 právo na voľbu richtára a ďalšie výsady po vzore Košíc i Budína. Sabinov získal výsady Košíc v roku 1405, čím chcel kráľ napomôcť taktiež tamojším mešťanom pri výstavbe hradieb. Akty prevzatia výsad nemenili vtedajšie postavenie Prešova, Bardejova a Sabinova ako miest v držbe kráľa. Poskytovali im ale ďalšie výhody a upevňovali ich právne postavenie, čo všetko malo napomôcť hospodárskemu, populačnému a stavebnému rozvoju daných miest. Uvedené tri mestá skutočne zotrvali vo vlastníctve kráľov do konca stredoveku, resp. až do novoveku.

Veľký Šariš, Prešov a Sabinov nadobudli v roku 1299 formálne rovnaké právne postavenie, no v následnom storočí predsa každé z týchto miest prešlo osobitným vývinom. Základné výsady, hoci aj poskytujúce plnú samosprávu, nemohli teda v stredovekom Uhorsku zaručiť trvalý status toho-ktorého mesta. Podstatnou bola v danom ohľade súhra viacerých priaznivých okolností, najmä hospodárskych, ktoré spoločne viedli k rozvoju mesta a tým vlastne aj rozhodovali o jeho význame a užitočnosti pre zemepána (panovníka).

Základné súdne výsady uhorských miest, medzi nimi aj Veľkého Šariša, Prešova, Sabinova a Bardejova z rokov 1299 a 1320 sa týkali členov príslušnej výsadnej komunity a mestského územia. Od prvej polovice 14. storočia ale uhorskí králi poskytovali vybraným šľachticom a mestám novú súdnu výsadu, ktorú predstavovalo

81 Pramene: KUBINYI, András. *Elenchus fontium historiae urbanae. Volume III. Pars 2.* Budapest : Balassi Kiadó, 1997, s. 68-71, č. 58 (r. 1277). CDH VIII/2, s. 75, č. 19 (r. 1317).

82 Takýto výklad je podporovaný faktom, že až do začiatku 15. storočia mestá kráľa, kráľovnej a ďalších zemepánov odsudzovali na smrť dokonca aj šľachticov, ktorých prichytili na svojom území pri verejnom trestnom čine. Kráľ Žigmund Luxemburský, po sťažnosti šľachty, zakázal mestám takúto prax dekrétom z roku 1421. Odvtedy mali mestá odovzdávať zadržaných nobilitovaných previnilcov do rúk iným, z pohľadu šľachty vhodnejším sudcom. DÖRY, Franciscus – BÓNIS, Georgius – BÁCSKAI, Vera. *Decreta regni Hungariae 1301 – 1457.* Budapest : Akadémiai Kiadó, 1976, s. 242-243.

právo na zatýkanie i súdenie všetkých páchatel'ov trestných činov (tzv. právo meča). Príslušné právo síce mohlo podľa okolností zahŕňať vyššie súdnictvo, najmä ho však rozširovalo o okruh ďalších osôb. Dotýkalo sa totiž jednak miestneho obyvateľ'stva, jednak návštevníkov, ale zároveň aj proskribovaných previnilcov a ďalších osôb, ktorí smeli byť zatknutí a odsúdení miestnou autoritou, hoci svoje delikty spáchali na inom teritóriu. Príslušnú výsadu získal Bardejov v roku 1365, Prešov zrejme pred rokom 1385. Menší dekrét z roku 1405 ju poskytoval všetkým kráľovským mestám, mestec-kám a slobodným obciam.

Listiny, ktoré kráľ adresoval v rokoch 1370 a 1374 Prešovu i Sabinovu, preto súviseli najpravdepodobnejšie s všeobecným uplatňovaním práva meča v Uhorskom kráľovstve. Vymedzovali súdnu kompetenciu richtárov mimo chotárov oboch miest. Kým na mestskom území disponovali príslušní richtári vyšším súdnictvom, v ostatných častiach krajiny mohli byť prešovskí a sabinovskí mešťania (obyvatelia) zatknutí a súdení inými sudcami, pokiaľ boli prichytení pri spáchaní verejného trestného činu.

ZOZNAM ARCHÍVNYCH FONDŮV

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (fotobierka dostupná na portáli www.hungaricana.hu)

ZOZNAM PRAMENNÝCH EDÍCIÍ

BAK, M. János – ENGEL, Pál – SWEENEY, R. James. *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary II*. Salt Lake City : Charles Schlacks, Jr. Publisher, 1992, 523 s.

BAK, M. János – BANYÓ, Péter – RADY, Martyn (Eds.). *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary V. The Customary Law of the Renowned Kingdom of Hungary : A Work in Three Parts Rendered by Stephen Werbőczy*. Budapest : Central European University, 2005, XLVIII+473 s.

DÖRY, Franciscus – BÓNIS, Georgius – BÁCSKAI, Vera. *Decreta regni Hungariae 1301 – 1457*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1976, 491 s.

FEJÉR, György. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I. – XI*. Budae 1829 – 1844.

HÁZI, Jenő. *Sopron szabad királyi város története I/1. Oklevelek 1162-től 1406-ig*. Sopron : Székely, Szabó és Társa Könyvnyomdája, 1921, 316 s.

IVÁNYI, Béla. *Bártfa szabad királyi város levéltára 1319 – 1526*. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1910, 528 s.

IVÁNYI, Béla. *Eperjes szabad királyi város levéltára 1245 – 1526*. Szeged : Szeged városi nyomda és könyvkiadó, 1931, 240 s.

JUCK, Ľubomír. *Výsady miest a mestečiek na Slovensku (1238 – 1350) I*. Bratislava : Veda, 1984, 199 s.

KUBINYI, András. *Elenchus fontium historiae urbanae*. Volume III. Pars 2. Budapest : Balassi Kiadó, 1997, 192 s.

SMIČIKLAS, Tadija. *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae IV*. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1906, 647 s.

WAGNER, Carolus. *Diplomatarium comitatus Sarosiensis*. Posonii et Cassoviae : Svmtibus Joannis Michaelis Landerer, 1780, 575 s.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

BÁCSKAI, Vera. *Magyar mezővárosok a XV. században*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1965, 123 s.

BARAŇSKI, Marek Kazimierz. Lokacje miejskie w Małopolsce. In: *Historické štúdie*, 2010, roč. 46, s. 121-130.

- BARTL, Július. K problémom diferenciácie miest a mestečiek na kráľovskej pôde v 15. storočí a na začiatku 16. storočia. In: MARSINA, Richard (Ed.). *Vývoj správy miest na Slovensku*. Martin : Osveta, 1984, s. 69-88.
- BARTL, Július. Mestá a mestečká Trenčianskej stolice v stredoveku. In: *Historický časopis*, 1988, roč. 36, č. 6, s. 906-927.
- BARTL, Július. Vznik a vývoj zemepanských miest a mestečiek. In: *Historické štúdie*, 2010, roč. 46, s. 131-153.
- BEŇKO, Ján. *Osídlenie severného Slovenska*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1985, 316 s.
- BODNÁROVÁ, Miloslava. Sabinov v stredoveku (do r. 1640). In: KÓNYA, Peter a kol. *Dejiny Sabinova*. Sabinov : Mestský úrad Sabinov, 2000, s. 68-118.
- BÓNIS, György – DEGRÉ, Alajos – VARGA, Endre. *A magyar bíróági szervezet és perjog története*. Budapest : Levéltárak Országos Központja, 1961, 203 s.
- CSÁNKI, Dezső. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. kötet*. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1890. In: *Arcanum DVD Könyvtár IV. – családtörténet, heraldika, honismeret*. Budapest, 2003.
- DOMENOVÁ, Marcela. Prešov. In: ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján a kol. *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Prodama pre Historický ústav SAV, 2010, s. 331-351.
- DVORÁKOVÁ, Daniela. *Rytier a jeho kráľ*. Bratislava : Vydavateľstvo Rak; VEDA, 2010, 600 s.
- FÁBROVÁ, Karin. Podolíneec. In: ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján a kol. *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Prodama pre Historický ústav SAV, 2010, s. 323-330.
- FEDORČÁKOVÁ, Mária. Bardejov za vlády Anjouovcov. In: ULIČNÝ, Ferdinand – MAGDOŠKO, Drahošlav (Eds.). *Bitka pri Rozhanovciach v kontexte slovenských a uhorských dejín*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2012, s. 205-218.
- FUKASOVÁ, Daniela. Libera villa. K otázke sociálno-právnej klasifikácie sídel na Slovensku v stredoveku. In: RÁBIK, Vladimír (Ed.). *Studia historica Tyrnaviensia XIII*. Kraków : Spolok Slovákov v Poľsku, 2011, s. 30-52.
- FÜGEDI, Erik. Középkori magyar városprivilegiumok. In: *Tanulmányok Budapest múltjából*, 1961, č. 14, s. 17-107.
- GÖNCZI, Katalin. Kiváltságlevél és városi szabadság. A szabad királyi városi státus jogi és társadalomtörténeti tartalma a „hosszú középkorban“. In: *Urbs. Magyar város történeti évkönyv*, 2006, roč. 1, s. 63-72.
- HALAGA, R. Ondrej. Dejiny feudalizmu. In: SEDLÁK, Imrich (Ed.). *Sabinov a okolie*. Sabinov : Miestny národný výbor v Sabinove, 1962, s. 13-102.
- HALAGA, R. Ondrej. Hrad a mesto v stredoveku. In: Kolektív autorov. *Veľký Šariš – mesto a hrad*. Veľký Šariš : Vydavateľstvo Pavel Sárossy, 1999, s. 40-60.
- HLAVAČKOVÁ, Miriam. Bánovce nad Bebravou. In: ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján a kol. *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Prodama pre Historický ústav SAV, 2010, s. 13-19.
- HOFFMANN, František. *Středověké město v Čechách a na Moravě*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2009, 712 s.
- HÓMAN, Bálint. *A magyar városok az Árpádok korában*. Budapest : Franklin-Tarsulat, 1908, 128 s.
- HUDÁČEK, Pavol. Bardejov. In: ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján a kol. *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Prodama pre Historický ústav SAV, 2010, s. 79-98.
- HUDÁČEK, Pavol. Sabinov. In: ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján a kol. *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Prodama pre Historický ústav SAV, 2010, s. 404-418.
- HUDÁČEK, Pavol – ULIČNÝ ml., Ferdinand. Veľký Šariš. In: ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján a kol. *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Prodama pre Historický ústav SAV, 2010, s. 552-563.

- IVÁNYI, Béla. *Vázlatok Eperjes szabad királyi város középkori jogéletéből*. Budapest : Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T. Nyomása, 1909, 32 s.
- JANKOVIČ, Vendelín. V období vrcholného feudalizmu. In: KOKULA, Andrej (Ed.). *Dejiny Bardejova*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, s. 45-102.
- JANKOVIČ, Vendelín. Začiatočná etapa vrcholného feudalizmu. In: KOKULA, Andrej (Ed.). *Dejiny Bardejova*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, s. 33-44.
- JANOTA, Eugeniusz. *Bardyjów : Historyczno-topograficzny opis miasta i okolicy*. Kraków : W drukarni c. k. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1862, 221 s.
- KEJŘ, Jiří. *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha : Karolinum, 1998, 348 s.
- KUBINYI, András. Mestská sieť Karpatskej kotliny v neskorom stredoveku. In: CSUKOVITS, Enikő – LENGYELOVÁ, Tünde (Eds.). *Z Bardejova do Prešporku. Spoločnosť, súdnictvo a vzdelanosť v mestách v 13. – 17. storočí*. Bratislava; Prešov : HÚ SAV Bratislava; PU v Prešove, 2005, s. 11-36.
- KUBINYI, András. „Szabad királyi város“ – „Királyi szabad város“? In: *Urbs. Magyar város történeti évkönyv*, 2006, roč. 1, s. 51-61.
- KUBINYI, András. Városfejlődés a középkori Magyarországon. In: GYÖNGYÖSSY, Márton (Ed.). *Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet. Jegyzet és forrásgyűjtemény*. Bölcsész Konzorcium 2006, s. 153-174.
- LADÁNYI, Erzsébet. Libera villa, civitas, oppidum. Terminologische Fragen in der ungarischen Städteentwicklung. In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica*, 1977, roč. 18, s. 3-43.
- LEHOTSKÁ, Darina. Vývoj mestského práva na Slovensku. In: *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Historica*, 1959, roč. 10, s. 65-112.
- LYSÁ, Žofia. Bratislava. In: ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján a kol. *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Prodama pre Historický ústav SAV, 2010, s. 105-135.
- LYSÁ, Žofia. *Bratislava na ceste k privilegiu 1291 : Štúdie k dejinám Bratislavy v 13. storočí*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014, 211 s.
- MAGDOŠKO, Drahoslav. *Samospráva mesta Košice v stredoveku*. Košice : UPJŠ, 2017, 303 s.
- MARSINA, Richard. K vývoju miest na Slovensku do začiatku 15. storočia. In: *Historický časopis*, 1973, roč. 21, č. 3, s. 337-369.
- MARSINA, Richard. Najstaršia fáza vývoja výsadných miest na Slovensku. In: *Historické štúdie*, 2010, roč. 46, s. 261-269.
- MARSINA, Richard. O kategorizácii stredovekých miest. In: CSUKOVITS, Enikő – LENGYELOVÁ, Tünde (Eds.). *Z Bardejova do Prešporku : Spoločnosť, súdnictvo a vzdelanosť v mestách v 13. – 17. storočí*. Bratislava; Prešov : HÚ SAV Bratislava; PU v Prešove, 2005, s. 37-45.
- MARSINA, Richard. Vývoj správy miest v stredoveku. In: MARSINA, Richard (Ed.). *Vývoj správy miest na Slovensku*. Martin : Osveta, 1984, s. 21-48.
- MARSINA, Richard. Žilina. In: ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján a kol. *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Prodama pre Historický ústav SAV, 2010, s. 577-590.
- PAPÁČ, Richard. Súdna prax ranonovovekých Košíc. In: *Košické historické zošity*, 2013, č. 23, s. 18-30.
- PETROVIČOVÁ, Mária. Mestská správa Bardejova v prameňoch zo 14. storočia. In: *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, 2011, č. 1, s. 32-37.
- RÁBIK, Vladimír. Mestské hradby vo svetle stredovekých písomných prameňov. In: *Monumentorum tutela*, 2005, č. 16, s. 207-218.
- RÁBIK, Vladimír. *Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku (Šarišská župa a slovenské časti žúp Abovskej, Zemplínskej a Užskej)*. Bratislava : SNM – Múzeum kultúry Karpatských Nemcov, 2006, 433 s.
- RÁBIK, Vladimír. Villam locare et congregare. Lokačné listiny sídlisk na východnom Slovensku v stredoveku. In: DOMENOVÁ, Marcela – MAGDOŠKO, Drahoslav (Eds.). *Poznávanie dejín Slovenska. Pramene, metódy a poznatky*. Košice; Prešov : Universum, 2015, s. 97-116.

- RATKOŠ, Peter. Inštitúcia dedičného richtárstva a emancipácia meštianstva (K 600. výročiu žilinského privilégia „pro Slavis“). In: *Slovenská archivistika*, 1981, roč. 16, č. 2, s. 7-31.
- RUCIŇSKI, Henryk. Lokacje miast Nowego Targu, Nowego Sącza i Podolińca. Studium porównawcze. In: *Historické štúdie*, 2010, roč. 46, s. 271-294.
- SROKA, A. Stanislav. *Bardejov v XV. storočí. Štúdie z dejín mesta*. Bratislava : Goralinga, 2011, 124 s.
- STOOB, Heinz (Ed.). *Die mittelalterliche Städtebildung im Südöstlichen Europa*. Köln; Wien : Böhlau Verlag, 1977, 272 s.
- SZEGHYOVÁ, Blanka. *Súdnicstvo a súdna prax v mestách Pentapolitany v 16. storočí*. Bratislava : Veda, 2016, 188 s.
- SZENDE, Katalin. Power and Identity : Royal Privileges to the Towns of Medieval Hungary in the Thirteenth Century. In: IRSIGLER, Franz (Ed.). *Beiträge zur Landes- und Kulturgeschichte 9. Urban liberties and citizenship from the Middle Ages up to now*. Trier : Porta Alba Verlag, 2015, s. 27-68.
- ŠPIESZ, Anton. Panovnícka moc a mestská samospráva vo východnej časti strednej Európy za feudalizmu. In: *Historický časopis*, 1976, roč. 24, č. 4, s. 497-515.
- ŠPIESZ, Anton. *Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680 – 1780*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1983, 301 s.
- ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, 513 s.
- ULIČNÝ, Ferdinand. Meštianske právo na Slovensku v stredoveku. In: *Mesto a dejiny*, 2014, roč. 3, č. 2, s. 6-22.
- ULIČNÝ, Ferdinand. Pôvod a vývoj miest na Slovensku od 9. do 14. storočia. In: *Historické štúdie 46*, 2010, s. 315-335.
- ULIČNÝ, Ferdinand. Prešov v období feudalizmu. In: SEDLÁK, Imrich (Ed.). *Dejiny Prešova I*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1965, s. 58-107.
- ULIČNÝ ml., Ferdinand. Vývoj vzťahov uhorského panovníka a mesta Prešov do polovice 14. storočia. In: ULIČNÝ, Ferdinand – MAGDOŠKO, Drahošlav (Eds.). *Bitka pri Rozhanovciach v kontexte slovenských a uhorských dejín*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2012, s. 190-204.
- VADAS, András. Economic Exploitation of Urban Moats in Medieval Hungary with Special Regard to the Town of Prešov. In: *Mesto a dejiny*, 2017, roč. 6, č. 2, s. 6-21.
- WENZEL, Gusztáv. *Magyarország városai és városjogai a múltban és jelenben*. Budapest : A Magyar Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, 1877, 59 s.
- ZSOLDOS, Attila. Karol I. a mestá. In: *Historický časopis*, 2015, roč. 63, č. 2, s. 195-208.

Štúdia vznikla v rámci riešenia projektu APVV-16-0383 Komplexný pamäťový portál a historický atlas miest Slovenska (Bratislava a Košice).